

Tartu Ülikool
humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
maailma keelte ja kultuuride instituut
klassikalise filoloogia osakond

Polina Barbakar

Eestis lavastatud “Medeiade” lavakujundused ja kostüümid

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Maria-Kristiina Lotman, Jaanika Anderson

Tartu 2026

Sisukord

Sissejuhatus	3
Metoodika ja materjal	5
1. MEDEIA MÜÜT JA KUJUND TEATRI	6
1.1. Medeia müüt antiikajal	6
1.1.2. Medeia müüt Euripidese tragöödias	7
1.2. Medeia müüt Eesti tõlkeloos	10
1.2.1. Franz Grillparzeri „Medea“ Marie Underi eestinduses	11
1.2.2. Ljudmila Razumovskaja „Medea“ Vahur Värgi eestinduses	12
1.2.3. Tiit Palu „Medeia“ eestindus	14
1.3. Medeia müüt Eesti lavadel	15
1.3.1. Hilda Gleser „Medea“ (1930)	15
1.3.2. Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990)	15
1.3.3. Tiit Palu „Medeia“ (2018)	15
2. OLULISED KUNSTIVOOLOD JA LAVASTUSLIKUD VÄLJENDUSVAHENDID	17
2.1. Olulised kunstivoolud Eesti lavadel	17
2.1.1. Ekspressionism	17
2.1.2. Realism	18
2.1.3. Minimalism	18
2.1.4. Sümbolism	18
2.2 Lavastuslikud väljendusvahendid	19
3. „MEDEIA“ LAVASTUSTE KUJUNDUSTE JA KOSTÜÜMIDE KIRJELDUS JA ANALÜÜS	21
3.1.1. Hilda Gleser „Medea“ lavakujundus	22
3.1.2. Toomas Lõhmuste „Medea“ lavakujundus	29
3.1.3. Tiit Palu „Medeia“ lavakujundus	33
3.2. Võrdlev analüüs valitud lavastuste vahel ja kujunduse funktsioon ja tähendus	44
3.2.1. Ruum	44
3.2.2. Valgus	44
3.2.3. Kostüüm	45
3.2.4. Värv	45
3.2.5. Rekvisiidid	46
4. TÕLGENDUSED JA JÄRELDUSED	47
4.1. Lavakunsti ruumimõtlemises toimunud muutused	47
KOKKUVÕTE JA EDASISED UURIMISPERSPEKTIIVID	49
KASUTATUD ALLIKAD	51
Summary	55

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärk on uurida Eestis lavastatud „Medeia“ lavastuste lavakujundust, keskendudes sellele, kuidas teatris on interpreteeritud Medeia müüti oma ajastu ühiskondliku konteksti vaatenurgast ning milliseid ühiskondlikke suundumusi ja probleeme visuaalsete väljendusvahendite kaudu on esile toonud. Töös analüüsin, kuidas lavakujundus ja visuaalne kunst peegeldavad lavastajate, kirjanike ja kunstnike arusaamu Medeia müüdist ja Medeia kujundist ning kuidas need tõlgendused suhestuvad oma aja esteetiliste suundumuste ja ühiskondlike küsimustega. Eesti lavakujundust ja teatri visuaalkunsti on seni vähe käsitletud, seetõttu püüab käesolev töö autorsellesse valdkonda panustada.

Teema valik, milleks on lavakujunduse uurimine, põhineb minu isiklikul huvil teatri vastu, eeskätt selle vastu, kuidas erinevad kunstnikud, lavastajad ja autorid tõlgendavad oma arusaama või nägemust teosest teatrilavastuse loomisesse panustades. See hõlmab visuaalset kunsti, audiovisuaalset väljendust ning teatriteksti kujundamist. Minu eriline huvi on suunatud sellele, kuidas juba antiikajal tuntud müüti tõlgendatakse teatrikontekstis visuaalsete kunstiliste väljendusvahendite abil.

Medeia müüdi valik tuleneb samuti minu isiklikust huvist tugeva ja mitmetahulise tegelaskuju vastu. Medeia on moraalselt vastuoluline ja mitmetähenduslik tegelane, kes ühendab endas samaaegselt ohvri, kangelanna ja kurjategija jooni (Sezer 2015: 213, Mead 1943). Tegemist on tegelaskujuga, kelle lugu jääb alati tõlgenduste ja arutelude objektiks. Medeia kujundit on kasutatud ja tõlgendatud nii kirjanduses, teatrikunstis ja filmikunstis kui ka maalikunstis ning hiljem ka filosoofia, psühholoogia, poliitika kontekstis (Clauss-Johnston 1997: 3–17). Medeia tegelaskuju on läbi aegade tekitanud väga vastakaid tundeid ja seetõttu on teda ka sageli erinevate nurkade alt kritiseeritud.

Medeia müüti on käsitlenud mitmed antiikautorid, nagu Pindaros, Euripides, Apollonios Rhodios, Seneca, Ovidius ja teised (Clauss-Johnston 1997: 3), ning iga autor on tõlgendanud nii Medeia kuju kui ka müüti tervikuna erinevalt. Müüdi ja selle tegelaskujude mitmetähenduslikkuse põhjuseid on mitmeid, millest üks olulisemaid on konkreetne ajastu ja ühiskondlik kontekst, milles tegutsevad nii autor kui ka tema publik. (Clauss-Johnston 1997: 6–7)

Euripidese tragöödia „Medeia“ (431 eKr) on antiiksetest Medeia-käsitlustest kõige mõjukam — Euripides tõi esimesena sisse motiivi Medeia kui lastetapjast (McDermott 1989: 10) ning

see motiiv on jäänud Medeia retseptsioonis valdavaks tänapäevani (Finglass 2019: 20). Samuti põhinevad käesolevas töös analüüsitavad lavastused Euripidese versioonil.

Käesolev töö püüab vastata järgmistele uurimisküsimustele: kuidas on Medeia-lavastuste lavakujundus ajas muutunud, kuidas need lavastused väljendavad oma ajastu esteetilisi ja ühiskondlikke suundumusi nii teatrikunstis kui ka laiemas ühiskondlikus kontekstis ning kuidas mõjutab lavakujundus Medeia müüdi ideestiku edasiandmist.

Uurimismaterjaliks olen valinud kolm erinevat Eestis lavastunud „Medeia“ versiooni – Hilda Gleseri lavastuse „Medea“ (Franz Grillparzeri näidendi alusel), Toomas Lõhmuste lavastus „Medea“ (Ljudmila Razumovskaja näidendi alusel) ning Tiit Palu lavastus „Medeia“, sest nende lavastuste lavakujunduse kohta on olemas kõige rohkem infot ning lavastused esindavad kolme erinevat ajastut.

Medeia müüdist üldiselt rääkides kasutan isikunimesid kreeka keelest translitereeritult, nii nagu eesti keeles on tavaks. Konkreetsetest näidenditest rääkides olen selguse mõttes nimede puhul järginud vastava lavateksti kasutust.

Käesoleva uurimuse keerukus seisneb selles, et tähelepanu all ei ole üksnes müüt ja tegelaskuju, vaid ka inimeste hoiakud ja väärtussüsteemid, inimese ja aja vaheline suhe ning erinevad ajastud. Keerukust lisavad ka ajaloolised sündmused ja ühiskondlikud murrangud, mille mõju kunsteosele saab vaid oletada, sest iga autor tegutseb ju omas ajas ja väljendab kunsti kaudu neid probleeme ja pingeid, mis teda ja tema kaasaegseid kõnetavad.

Analüüsi käigus tuleb arvestada asjaoluga, et kunst on oma olemuselt subjektiivne ning sellel ei pruugi olla kindlat eesmärki või kohustust anda vastuseid küsimustele, miks, kuidas või milleks teos on loodud – olgu see esteetilise eesmärgi nimel, protestina, isiklike läbielamiste väljendusena või muudel põhjustel.

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis kirjeldatakse Medeia müüdi kujunemislugu antiikallikate põhjal, keskendutakse Euripidese tragöödiale ning käsitletakse Medeia müüti Eesti tõlkeloos (Marie Underi ja Vahur Värgi tõlkeid mugandustest ning Tiit Palu algupärast mugandust). Teises peatükis kirjeldatakse töö seisukohalt olulisi kunstivoolusid (ekspressionism, realism, minimalism, sümbolism) ja lavastuslikke väljendusvahendeid (ruum, valgus, kostüüm, värv), mis loovad metodoloogilist raamistikku ja moodustavad analüüsi teoreetilise aluse peatükile 4. Peatükk 3. koosneb lavakujunduste ikonograafilisest kirjeldusest

— Hilda Gleseri „Medea“ (1930), Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990) ja Tiit Palu „Medeia“ (2018) lavastusest ning analüüsib neid võrdlevalt. Peatükis 4. on esitatud töö peamised järeldused ja kokkuvõte.

Metoodika ja materjal

Töö eesmärkide saavutamiseks kasutan kombineeritud kvalitatiivset meetodit, mis keskendub visuaalse materjali ja draamateksti suhete analüüsile.

Funktsionaalne analüüs aitab mõista, kuidas lavakujundus suhestub alustekstiga. Uurin, milliseid teemasid või probleeme (nt võõraviha, naise positsioon ühiskonnas) lavaruum esile tõstab ning kuidas kujundus toetab draamateksti tõlgendust – kas see loob ajaloolise fooni või toimib tegevust suunava metafoorina. Selles töös eristatakse kaht mõistet: draamatekst ja teatritekst. Draamatekst on lavastuse aluseks olnud verbaalne tekst. Teatritekst on struktuur, mis luuakse teatris verbaalsele tekstile auditiivsete ja visuaalsete koodide lisamisega.

Ikonograafilise meetodi abil uurin ja kirjeldan säilinud lavastuse visuaalset materjali (fotod ja eskiisid), mis kujutab lavaruumi ja näitlejaid, ning säilinud kavandeid. See võimaldab tuvastada lavastustes korduvaid visuaalseid sümboleid ja esteetilisi valikuid ning seostada neid Medeia müüdi ja ajastu kunstiliste suundumustega. Analüüsi toetava materjalina on kaasatud teatritekstid ja kriitika, mis võivad pakkuda täiendavat infot lavakujunduse vastuvõtu ja detailide kohta, mida visuaalne materjal ei pruugi edasi anda.

Võrdlev analüüs võimaldab kõrvutada Hilda Gleseri lavastust „Medea“ (Franz Grillparzeri näidendi alusel), Toomas Lõhmuste lavastust „Medea“ (Ljudmila Razumovskaja näidendi alusel) ning Tiit Palu lavastust „Medeia“ lavastusi ajalisel teljel. Võrdlus võimaldab välja tuua, kuidas on visuaalsed rõhuasetused ja lavakujunduslikud võtted ajas muutunud ning milliseid uusi tähenduskihte on erinevad teostused Medeia loos rõhutanud.

1. MEDEIA MÜÜT JA KUJUND TEATRIS

Medeia müüdil puudub lõplik või ainuõige versioon nii tekstis kui ka teatrilavastuses. Antiiktekstidest leidub Medeia müüdil mitmeid versioone ja süžee motiive ning üht müüdiversiooni ei saa pidada teisest „paremaks“ (Griffiths 2006: 11). Medeia kujund oli antiikajal pidevas muutumises: varasemates versioonides ei tapnud Medeia oma lapsi ise, vaid lapsed hukkusid teiste käe läbi või õnnetuse tagajärjel. Uurimuse fookuses on Euripidesest lähtuvad tõlgendused, kus Medeiat kujutatakse lastetapjana.

Kuna eri autorid on eri ajastutel müüti erinevalt edasi andnud, on ka Medeia kujundi tõlgendusvõimalused mitmekülgsed (Griffiths 2006: 6). Medeia kujund koosneb eri müüdivariantide ja motiivide põimumisest: Medeiat võib tõlgendada nii positiivses valguses, äratades lugejas ja publikus kaastunnet, kui ka negatiivselt, kutsudes esile viha või hukkamõistu. Teatrikontekstis mõjutab Medeia kujundi vastuvõttu olulisel määral lavakujundus, mis loob lavastusliku atmosfääri ja suunab vaataja ettekujutust tegelasest.

Käesolevas peatükis antakse lühike ülevaade Medeia müüdiloost erinevates antiikallikates, keskendudes eelkõige Euripidese versioonile ning sellest tulenevatele kujunditele ja motiividele. Selline fookus on põhjendatud, kuna uurimistöö objektiks olevad kolm lavastust tuginevad kas otseselt või kaudselt Euripidese „Medeiale“ ning lähtuvad just sellest traditsioonist. Lisaks analüüsitakse peatükis Medeia müüdi retseptsiooni Eesti tõlkeloos – vaadeldakse näidenditekstide mugandusi ja nende põhjal tehtud eestikeelseid tõlkeid ning uuritakse, kuidas teksti ja tõlke eripärad võivad mõjutada lavastuse visuaalset keelt ning kunstilisi lahendusi.

1.1. Medeia müüt antiikajal

Medeia esineb sageli kõrvaltegelasena teistes müütides, kus ta suhtleb teiste mütoloogiliste tegelastega. Samuti on säilinud Hesiodose teos „Theogonia“ (u 700 eKr), kus ta kirjeldab lühidalt Medeia põlvnemislugu, Apolloniose Rhodose eepos „Argonautika“ (3. saj. eKr), kus kujutatakse Medeiat armunud neiuna, kes aitab Iasonil hankida Kuldvillaku nõiduse abil.

Eksisteerib müüdiversioon, mis esitab Medeiat Korintose seadusliku kuningannana, kelle lapsed hukkusid kogemata, kui ta üritas neid surematuks muuta (Eumelose traditsioon, nn *phonos akousios* ehk tahtmatu tapmine) (McDermott 1989: 9–10). Seda teavet kinnitavad Pindarose skoliastid (*Olümpia ood* 13.74) ja Pausaniase kirja pandud versioon (2.3.10–11). Samuti on olemas müüdiversioon, mis on edasi andnud Aleksandria kommentaator Didymos

ja Diodoros Agyrionist, milles Korintose elanikud tapsid lapsed kättemaksuks Medeiale, kes oli surmanud kuninga Kreoni, ning levitasid seejärel kuulujuttu, nagu oleks Medeia ise oma lastelt elu võtnud (Kreophylose traditsioon). (McDermott 1989: 10) Samuti on olemas Euripidese müüdiversioon, kus Medeia tapab oma lapsed teadlikult ja ettekavatsetult Iasonile kätte maksmiseks. Nimetatud versioonid laste tapmisest on üksteisega vastuolus, millest nähtub, et iga autor on Medeiat omamoodi kujutanud (Griffiths 2006: 6).

1.1.2. Medeia müüt Euripidese tragöödias

Kuigi käesolev uurimustöö keskendub Eestis lavastatud erinevate Medeia-lavastuste lavakujunduste uurimisele, on oluline käsitleda esmalt Euripidese tragöödiat, mis on hilisemate tõlgenduste lähtekohaks. Analüüsitakse nii müüti kui ka motive ning ka seda, kuidas Medeia kujund võiks läbi teatri lavakujunduse väljenduda. Euripidese „Medeia“ paremaks mõistmiseks käsitletakse selles peatükis teose ajaloolist tausta, autori elulugu ja stiililisi iseärasusi ning võimaluse korral analüüsitakse ka teose loomise eesmärki.

Euripidese tragöödia „Medeia“ on kirjutatud 431. aastal eKr, Peloponnesose sõja algusaastal (Newman 2001: 53). See pälvis küll auhinna, kuid ka kriitikat Ateenas. Alates 4. sajandist eKr on seda peetud üheks silmapaistvamaks kreeka tragöödiaks. (McDermott 1989: 1) Ühest küljest on uurijad on täheldanud kronoloogilist seost Euripidese näidendite traagika süvenemise ja Ateena positsiooni halvenemise vahel Peloponnesose sõjas, teisest küljest on sotsiaalsete normide rikkumise ja kaose temaatika aga omane Euripidese kunstilisele meetodile laiemalt ning läbib suuremat osa tema teostest, ilmnedes juba enne sõda kirjutatud teostes ning sõltumata välisest ajaloolisest kontekstist. „Medeiat“ võib pidada paradigmaatiliseks teoseks, mis esindab tüüpilist Euripidese loomingut. (McDermott 1989: 3–4)

Just mütoloogilise traditsiooni uuendamine ongi „Medeia“ keskne telg, sest enne Euripidese tragöödiat ei ole säilinud ühtegi allikat, mis räägiks Medeia laste tahtlikust tapmisest ema enda poolt (McDermott 1989: 10). Lisaks sellele uuendusele puudutab näidendi süžee mehe ja naise vastasseisu, mis oli 5. sajandi eKr Ateena ühiskonnas väga aktuaalne ning tekitas publikus ärevust. Medeia rikub naise ja ema sotsiaalselt kehtestatud rolli, muutes laste tapmise kättemaksuks Iasonile – mehele, kellest ta sõltus ning kellega võrreldes oli tal ühiskonnas erinev positsioon ja vähem õigusi. Seetõttu kehastab Medeia kõigi naiste esindajana Ateena ühiskonnas naise valu ja abitust (McDermott 1989: 43). Samal ajal ei ole teos ühemõtteliselt feministlik, vaid Iasoni, Medeia ja koori dialoogides esinevad ka misogüünsed vaated, mis on kooskõlas Hesiodose ja Semonidese traditsiooniga (McDermott 1989: 7).

Medeia kujund koosneb erinevatest motiividest ja sellest lähtudes võiks teatrilavastustes ka lavakujundus aidata luua või toetada erinevaid rõhuasetusi selles. Medeia sündis Kolchises, Musta mere ääres asuvas linnas, mida kreeka maailmas peeti tsiviliseerimata ühiskonnaks (Phiphia 2019: 440). Samuti oli Medeia sunnitud kogu elu põgenema ja elukohta vahetama (Griffiths 2006: 7). Lavakujunduses võiks võõramaisuse aspekti väljendada idamaise kostüümi läbi ning sellele iseloomuliku grimmi ja soenguga. Ümbritsevate inimeste suhtumine Medeiasse oli samuti duaalne, pigem vaenulik, mis rõhutab ksenofoobia problemaatikat, ehk viha ja vaenulikkust võõra suhtes. Lavakujunduses saab seda temaatikat esile tõsta valguse ja varju väljendusvahendite kaudu, kus Medeia paikneb laval hämaramas tsoonis, rõhutades tema isoleeritust ühiskonnast.

Ta on kuninga Aietese tütar, päikesejumala Heliose lapselaps ning nõid Kirke õetütar. (Griffiths 2006: 7). See mütoloogiline taust omistab Medeiale nõia staatuse, andes talle maagilised võimed ja erakordse võimu. Tekstianalüüsis saab Medeia karakteri avamisel tugineda tema sooritatud mõrvade kirjeldustele, mis on täide viidud just nõiduse abil. Sellest tulenevalt võiks lavakujunduses toimuda visuaalne üleminek negatiivsema fookuse suunas, kujutades Medeiat kurjategija või mõrvarliku tegelasena. Lavastusliku väljendusvahendina on sellisel juhul otstarbekas rakendada tumedate värvitoonide ning valguskujunduses varjude domineerimist. Samuti võiks Medeia rolli täitva näitleja visuaalne kuju (tumedad kostüümid, juuksed ja meik) seda motiivi toetada. Medeia võimu ja maagiliste võimete rõhutamiseks saab ära kasutada lavakujunduses tehniliselt liikuvaid dekoratsioone, lavamehhanisme ja eriefekte, mis loovad laval müstilise ning painajaliku atmosfääri.

Medeia armus Iasonisse, kes saabus Kolchisesse koos argonautidega, eesmärgiga tuua ära kuldvillak. Medeia toetas Iasonit oma maagiliste võimetega, aidates tal ületada Aieetese ohtlikud takistused, reetes oma kodused ja tappes oma lähedasi. Medeia lahkus Kolchisest koos Iasoniga ning sooritas Iasoni heaks mitmeid mõrvu ning saabus Kreekamaale Iasoni naisena. (Griffiths 2006: 8) Lisaks eespool mainitud motiivile, mis kujutab Medeiat võõrana ja nõiana, ilmub uus motiiv – Medeia kui truu ja armastust janunev naine. Selline motiiv võib teatrilaval avalduda Medeia näitleja kaudu: näitleja kehakeel ja mäng näidates sõltuvust näitleja Iasonist ning Medeia püüab Iasonile füüsiliselt lähedal olla. Lavakujunduses võib samuti kasutada sümbolseid dekoratsioone või tõkkeid, mis asetavad Medeia Iasonist madalamale või näitavad nende kokkusobimatust. Kuna Medeia armastust võib iseloomustada kui Eroost, mis tähendab

kirglikku armastust (Eur. *Med.* 8), võib näitleja mäng näidata ka emotsionaalselt ebastabiilset inimest, väljendades impulsiivsust.

Iason abiellub Korintose printsessi Glaukaga (Kreusaga) (Griffiths 2006: 8), rikkudes seega Medeiale antud tõotust, et ta ei hülga teda, et nad jäävad alati kokku. Medeia aga armastab Iasonit edasi. (Eur. *Med.* 17–35) Sellega tuleb sisse uus motiiv, mis kujutab Medeiat armastuse ohvrina, naisena, kelle reetis tema abikaasa. See võiks lavakujunduses väljenduda melanhoolse või dramaatilise atmosfääri kaudu: summutatud valguse ja suletud ruumi kasutamise kaudu, mis rõhutab Medeia sisemist seisundit, tema elamusi ning nii näitlejate kui ka Medeia enda dialooge.

Kättemaksuks Iasonile tapab Medeia Kreusa ja oma lapsed. (Griffiths 2006: 8) Lõpuks lendab Medeia kaarikuga Aigeuse juurde Erechtheuse maale (Eur. *Med.* 1384–1385). Võrreldes laste tapmisega muutuvad Medeia varasemad mõrvad peaaegu teisejärguliseks. Euripidese käsitluses on Medeia eelkõige ema, kes tappis oma armastatud lapsed abikaasale kätte maksmiseks. (McDermott 1989: 9) Oluline märkida, et antiikteatri traditsioonis ei kujutanud füüsilisi tapmisi otse laval ning toimunud surmadest teavitas koor või käskjalg. Kui tänapäeva teatrilavastustes näidatakse laste tapmist vahetult laval (nagu juba Seneca tekstis), on see rõhutatult erinev kreeka teatritraditsioonist. Sellest lähtudes lavakujunduses võiks see motiiv väljendada kaudsete sümbolite ja vihjete kaudu, samas kui kaasaegne teatrilavastus võib valida otseselt visuaalset lahendust.

Lähtudes Medeia antud eluloost, ilmnesid müüdis korduvaid motiivid: nõiduse kasutamine, julmad mõrvad, pidevad põgenemised, armastuse ohver (Griffiths 2006: 8). Tema kuvand on kompleksne ja dualistlik, ühendades endas nii mehelikke kui ka naiselikke jooni (Griffiths 2006: 75), erineb teistest mütoloogilistest tegelastest oma psühholoogilise sügavuse poolest, kuid koondudes samas ühe dominantse sündmuse ehk lastetapmise ümber (Clauss, Johnston 1997: 6). Euripidese Medeia mütoloogiline kuju on esitatud traagilise kangelase ja asjaolude ohvrina, olles samas majesteetlik, väärikas, hirmuäratav, võimukas, samas kui Iason on pigem keskpärane tegelaskuju, kes ei ole Medeiaga sisemiselt jõult võrdväärne (McDermott 1989: 1–2) (Ferrell 1901: 359). Medeia teod (reetmised ja mõrvad) rõhutavad äärmuslikku põlgust inimühiskonna kehtivate tavade vastu (McDermott 1989: 3), mis muudab tema kuju ühese tõlgendamise keeruliseks.

Selle uurimiseks, kuidas antiikaja Kreekas Euripidese Medeiat kujutati, kasutatakse nii teksti kui ka säilinud visuaalset materjali, näiteks vaasimaalinguid. Eri aegade kunstnikud kujutasid Medeiat oma teadmiste põhjal Kolchisest (Phiphia 2019: 442). Tavaliselt kujutati Medeia idamaistes, mitte tavalise kreeka naise rõivastes, rõhutades sellega tema staatust võõrana Kreeka ühiskonnas. Siiski, analüüsides idamaise rõivastuse üksikute visuaalsete elementide seost Euripidese tekstiga, võib järeldada, et Medeiat kujutati Euripidese näidendis tõenäoliselt traditsioonilises kreeka rõivastuses, kuid ainult kuni viimase stseenini. Seega ei paista Medeia algusest peale võõras: ta muutub selleks tragöödia käigus, kui tapab oma lapsed, demonstreerides sellega loobumist kreeka kommetest ja väärtustest. (Clauss, Johnston 1997: 8)

1.2. Medeia müüt Eesti tõlkeloos

Eesti teatritõlge ja selle ajalugu on uurimisvaldkonnana üsna keeruline. Uurimuse keerukus seisneb selles, et teatritõlge ei eksisteeri üksnes kirjaliku tekstina, vaid ka teostatakse eri koodides teatrilavastuses. (Gielen, Lotman 2025: 1–2) Ilukirjandusliku teksti teatritekstiks tõlkimisel moonduvad või kaovad autori algsed ideed sageli, kuna teksti kujundavad lisaks tõlkijale ka lavastaja ja näitlejad. (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 11–12) Kreeka tragöödia tõlkimine nõuab üheaegselt originaalteksti tähenduse säilitamist, teksti kohandamist kaasaegsele lugejale arusaadavaks, poeetilise stiili säilitamist, arvestamist asjaoluga, et tekst on mõeldud laval esitamiseks, mitte üksnes lugemiseks (Silva 2019: 233–234). Seetõttu on teatrilavastuse uurimisel oluline käsitleda ka selle jaoks loodud teatriteksti.

Maria-Kristiina Lotman on kaardistanud eesti tõlked kreeka tragöödiatest koos neid mõjutanud antiiktekstidega „häguste piiridega struktuurina“, mida võib käsitleda kui kreeka tragöödia maailma eesti kultuuris. Selle struktuuri keskmes asuvad originaaltekstide otsesed tõlked eesti keelde, perifeeria hõlmab aga eesti teoseid, mis demonstreerivad konkreetsete kreeka tragöödiade otsest või kaudset mõju süžee, tegelaste või teemade kaudu, samuti tekste, mida tajutakse kreeka tragöödia Eesti variantidena. (Lotman 2024a: 281)

Oluline on märkida, et Euripidese tragöödiat „Medeia“ ei ole veel seni otse originaalist eesti keelde tõlgitud (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023), aga eesti lugejani on Janika Pälli tõlkes jõudnud Rooma autori Seneca „Medea“ — seega on antiikne Medeia müüt eestikeelses kultuuriruumis ometi esindatud (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 41). Sellest lähtudes vaatleb käesolev peatükk nii otseseid kirjanduslikke tõlkeid eesti keelde kui ka lavastuslikke mugandusi Eestis, mis on inspireeritud Medeia müüdist või sellega seotud kirjalikest tekstidest.

1.2.1. Franz Grillparzeri „Medea“ Marie Underi eestinduses

Eesti teatritõlke varasel perioodil oli üks mõjukamaid antiigiteemaliste tragöödiate tõlkijaid Marie Under (1883-1980), kes tegi teatritega tihedat koostööd ning andis suure panuse eesti teatrikuultuuri arengusse: ta vahendas eesti keelde antiikkirjandust, luues kunstilisi mugandusi, tänu millele jõudis lavale üha rohkem antiikmotiividel põhinevaid teoseid. (Lotman 2024b: 47) Tema panus teatritõlkijana on seni pälvinud ebaõiglaselt vähe tähelepanu võrreldes tema muu loominguga (Lotman 2024b: 60). Lisaks on Under vahendanud eesti keelde saksa ekspressioniste (Jõesaar 2003).

1930. aastal tõlkis Under Franz Grillparzeri triloogia „Kuldvillak“ (1821) viimase osa saksa keelest eesti keelde (Lotman 2024a: 296) (Lotman 2024b: 56–57). Kuigi Grillparzeri „Medea“ tugineb Euripidese algtekstile, erineb Grillparzeri versioon traditsioonilisest käsitlest ning kujutab endast müüdi omapärast tõlgendust: Grillparzeri Medea mütoloogilise kuju peamiseks kontekstiks on tema pärinemine Kolchisest ning salajaste nõiateadmiste valdamine. Ta on sugulaste poolt hüljatud ja kodulinnast välja aetud võõramaalane, kes jätnud selja taha kõik tuttava, püüab leida uue kodu ning alustada uut elu. Ta üritab sulanduda kohalikku kultuuri, õppides keelt ja kombeid ning kandes kohalikku rõivastust. (Lotman 2024b: 56–57) Vaatamata katsetele järgida ühiskonna uusi seadusi, ei võta ühiskond Medeat omaks ja ta jääb üksikuks. Tema püüdlused uude keskkonda sulanduda jäävad märkamata ning tema sisemised läbielamised ei leia ümbritsevate mõistmist. (Lotman 2024b: 58) Medeast saab ohver, nii oma abikaasa Iasoni reeturlikkuse kui ka oma laste tõttu. Vihast haaratud Medea kavatseb kätte maksta ja tasuda reetmise eest. Medeat esitatakse ühiskonna ohvrina, kellesse suhtutakse suurema kaastunde ja mõistmisega ning kelle sisemaailm avatakse psühholoogilise sügavusega. (Lotman 2024b: 56–57)

Kui juba Euripidese algtekst käsitleb ksenofoobiat ja julmust, tagakiusamist ja eelarvamusi, siis Grillparzeri tõlgendus teravdab neid teemasid veelgi. Grillparzeri tragöödia kirjutati ajal, millal juutide tagakiusamine ja alandamine oli nii Austrias kui ka natsistlikus Saksamaal laialt levinud. (Lotman 2024b: 57) Vaatamata sellele, et ametlikult oli Eesti juudipoliitika väga soosiv, kandusid muu maailma antisemiitlikud ideed ka Eestisse, kus leidsid kajastust nii lasteraamatutes, ajakirjades kui ka rahvapärimuses (Rubtsova, Nael 2019). Seega võib oletada, et Grillparzeri kontseptsioon võis ka Eestis teatud kõlapinda leida. Sellest lähtudes võiks Grillparzeri ja Underi Medea teksti visuaalsed lahendused olla vahendid, mis rõhutavad Medeat võõramaisust ning temavastast ksenofoobiat ning Medeat selle ohvrina. Need võivad

olla näiteks kostüüm, mis eristab teda teistest, samuti erinevad lavakujunduslikud vahendid nagu valguse ja varju efekt.

Underi tragöödia eestindus ei ole kunagi olnud avalikult kättesaadav ega publitseeritud ning mõnda aega arvati koguni, et „Medea“ eestinduse käsikiri on kadunud. Alles 2023. aastal leiti Estonia arhiivist selle eksemplar. (Lotman 2024b: 47) Underi tõlge säilitab üsna täpselt Grillparzeri originaalteksti olulisemad sisulised aspektid: peategelase võõras päritolu, ksenofoobia problemaatika, tema võõrandumine ja viha avaldumine (Lotman 2024: 57). Siiski esineb Underi tõlkes mõningaid ebatäpsusi. Grillparzeri teoses väljendab Medea ideed, et „inimene peab saavutama harmoonia ümbritseva maailmaga“. Underi tõlkes räägib Medea pigem harmoonia leidmisest iseenda sees. (Lotman 2024b: 58–59) Seda muutust võib seletada ekspressionismi võimaliku mõjuga, mille jooned avalduvad Underi tõlgenduses isegi selgemini kui Grillparzeri originaaltekstis (Lotman 2024b: 57).

Siiski näib, et ka algne tõlge ei jõudnud eesti publikuni sellises kujul. Teatrikäsikirjas säilinud kustutused kinnitavad, et lavastaja tegi enne esietendust olulisi muudatused, et muuta lavastus edukamaks ja lavale sobivamaks, kohandades sisu kompaktsemaks ning arvestades teatrilavastuse mahulisi vajadusi: muudeti või jäeti ära teatud rekvisiite, lühendati või muudeti mõningaid näitleja tegevusi või liigutusi. Kärped puudutasid eelkõige Medea päritolu, tema pagendamisega ja vihkamisega seotud stseene. (Lotman 2024b: 59–60) Selle tulemusena on Underi eestinduses Medea kuju lavastuses vähem hirmuäratav kui Grillparzeri originaalis. Underi Medea on emotsionaalselt kompleksne, haavatav ja inimlik tegelane. Lähtudes sellest, võib eeldada, et Medea inimlikumat kujutamist mõjutas tolle aja kasvav huvi ekspressionismi vastu, mis jõudis eesti teatrisse Saksamaalt 1920. aastal (Epner 2015: 286). Medea kujund lavakujunduses võis väljenduda eredate valguskontrastide kasutamise kaudu. Võib oletada, et näitlejate mäng oli emotsionaalne.

1.2.2. Ljudmila Razumovskaja „Medea“ Vahur Värgi eestinduses

1990. aastal lavastas Noorsooteatris Toomas Lõhmuste „Medea“ (Lotman 2024a: 296), tuginedes Vahur Värgi tõlkele, kes eestindas Ljudmila Razumovskaja muganduse vene keelest.

Esmalt tuleb märkida, et Vahur Värgi tõlge, mis ilmus 1990. aastal, järgib täpselt Razumovskaja originaalteksti, mis ilmus 1981. aastal, st need tekstid on motiividelt põhimõtteliselt sarnased; säilitatud on ka tegelaste olulised monoloogid ja repliigid ning samuti on täpselt edasi antud tekstis sisalduvad lavaremargid, mis on seotud visuaalse lahendusega.

Mõlemad tekstid valmisid nõukogude perioodil Eestis (aastakümnnendil 1980-1990). Sellest lähtudes võiks oletada, et ajaline kontekst jäi põhimõtteliselt samaks. Razumovskaja tegelaste repliike võib iseloomustada kui kõnekeelseid, lihtrahvalikke, kuid samal ajal on tekstis näha ka dramaatilist keelekasutust.

Razumovskaja ja Värgi „Medea“ versioonis jõuavad Medeani kuuldused, et Jason kavatseb ta maha jätta ja Kreusaga abielluda. Medea keeldub pikka aega seda uskumast, jätkab mehe ootamist ja armastamist ning väidab, et too on tema jaoks kogu maailm. Samuti lükkab ta tagasi kuningas Aigeuse armuavaldused. Razumovskaja tekstis ja Vahur Värgi eestikeelses muganduses on Medeat kujutatud naisena, kes armastab oma meest siira ja sügava armastusega, kuid kelle abikaasa reedab võimu nimel (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 35). Medea kannatab oma vastamata armastuse tõttu ja eitab enda ümber toimuvat. Seetõttu tõusevad esile Medea kui hüljatud naise motiiv ning vastuseta armastuse ohvriks langenud Medea motiiv. Võiks oletada, et Razumovskaja Medea visuaalne kuvand võiks teatrilavastuses avalduda melanhoolse atmosfääri kaudu, mis koondab tähelepanu Medea isiklikele armukannatustele.

Medea põletas Korintose linna ja mürgitas Kreusa. Ehkki mütoloogiline taust näitab Medeat nõiana, ei ole see tekstis keskne. Korintose elanikud kavatsevad vihast ajendatuna tappa Medea ja tema lapsed. Medea mõtleb kaua, kuidas käituda: ta nimetab end ise koletiseks, tapab oma lapsed valutult ja sooritab seejärel pistodaga enesetapu. Siin avaldub Medea kui asjaolude ohvri motiiv: ta ei kavatse lapsi tappa, vaid teeb seda väljapääsmatusest.

Vahur Värgi tõlkes leidub mõningaid lihtsustusi, mis on tõenäoliselt tingitud püüdlusest muuta tekst teatripublikule paremini mõistetavaks. Võimalik, et lühenduste tulemusel on Medea kujund muutunud Razumovskaja tekstiga võrreldes emotsionaalselt suletumaks ja tagasihoidlikumaks. Samuti on repliikide lühendusi võimalik kompenseerida näitlejate mänguga – eelkõige selliste emotsionaalsete seisundite edastamisel nagu Medea kannatused.

Medea on emotsionaalne, tundlik ja kiireloomuline tegelane. Tekstis kujutatakse teda mitmetahuliselt: teda valdavad vahelduvad emotsioonid – nii viha ja armukadedus, kui ka apaatia ja kurbus. Lähtudes Värgi ja Razumovskaja tekstidest, võib eeldada, et teatrilavastuses Medeat kehastav näitleja kujundaks tegelase emotsionaalselt ebastabiilsena, mis peegeldab stereotüüpset arusaama soolisest erinevusest meeste ja naiste vahel. Lavakujundus võiks rõhutada kitsast ja suletud ruumi, mis sümboliseerib naiste piiratud õigusi ja võimalusi

ühiskonnas. Lavakujunduses kasutatavad värvid võiksid olla pehmed, neutraalsed või heledad, rõhutades Medeiat kui ühiskondliku või meheliku võimu ohvrit. Valgus võiks olla hele ja suunatud Medeale, juhtides vaataja tähelepanu tema isiklikele motiividele ning tema psühholoogilisele kannatusele

1.2.3. Tiit Palu „Medeia“ eestindus

2018. aastal lõi lavastaja Tiit Palu Vanemuise teatris lavale tragöödia „Medeia“. Palu kirjutas ise lavastuse eestikeelse draamateksti, kasutas lähtematerjalina Cecelia Luschnigi ingliskeelset ning Johann Hartungi saksakeelset tõlget Euripidese tõlgete põhjal (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 31, 40; Lotman 2024a: 296). Palu tõlge on vaba, sisaldades ümbersõnastusi, juurdekirjutusi, väljajätte (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 32, 40). Tema tõlge sisaldas isiklikke tõlgendusi, stiililisi muudatusi ja keerukate vanakreeka konstruktsioonide lihtsustamist, mille tulemusena jäid mõned originaali nüansid kaduma.

Tiit Palu süžee põhineb konfliktil, ühiskond ei võta Medeiat vastu, ta „mõtleb ja kõneleb teises keeles“. Selle võõruse tagajärjel tõugatakse ta sotsiaalsesse isolatsiooni ja pagendatakse riigist, samal ajal kui tema abikaasa Iason reedab ta pragmaatilistel kaalutlustel. Palu tõlgenduses on Medeia kuju tihedalt põimitud paguluse ja võõrandumise teemadega, ksenofoobia temaatikaga. Kriitiku Kaur Pavese hinnangul on Medeia tegelaskuju, kes tekitab vaatajas sügavat kaastunnet (Paves 2018). Medeia kui võõramaalase esiletõstmiseks võib kasutada rõivastust, mis eristab Medeiat teistest tegelastest.

Kättemaksuks tapab Medea plaanitud viisil Kreoni ja tema tütre Kreusa. Tekstis esineb motiiv Medeia kui kättemaksjast, kuid see ei jää domineerima. Palu tõlgenduses on Medeia külmavereline, ratsionaalne naine, kes on teadlik nii välisest reaalsusest kui ka oma tunnetest. Erinevalt Euripidese Medeia-käsitlusest kujutatakse Palu tõlgenduses Medeiat asjaolude ohvrina (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 31–32).

Peamise uuendusena lõi Palu sisse emakeele motiivi kui tegelase sisemise jõu allika: Medeia tapab oma lapsed lauluga emakeeles, see on ainus ruum, kust ta leiab tunnustust. Emakeel on sisemine maailm, kuhu võõrad ei pääse, kuhu viib ta ka oma lapsed (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 31). Medeia lapsetapja motiiv saab Palu tõlgenduses sümbolise tähenduse: laste tapmine kujutab endast naasmist emakeele juurde, mille ta oli pikalt alla surunud, püüdes kohaneda võõra kultuuriga jääb seejuures ühiskonnale ikkagi arusaamatuks. Medeiat on kujutatud allutatud keele kandjana, kes tegutseb domineeriva keele surve all. Ta on ühiskonna

poolt tõrjutu ja pagulane, kes on oma lootusetu olukorra tõttu sunnitud sooritama lapsetapu. Medeia on jäänud täielikku isolatsiooni ning väljapääsmatusse olukorda. (Paves 2018) Palu seostas oma tõlgenduses tragöödia 2015.–2016. aasta Euroopa rändekriisi sündmustega (Dikmonienė, Bodniece, Lotman 2024: 11; Lotman 2024a: 296), andes antiiktekstile aktuaalse ühiskondliku mõõtmega.

1.3. Medeia müüt Eesti lavadel

Selles peatükis käsitlen kolme valitud lavastust, mis tuginevad eelpool analüüsitud lavatekstidele. Ikonograafiline analüüs viiakse läbi peatükis 3.

1.3.1. Hilda Gleser „Medea“ (1930)

Hilda Gleser oli eesti teatriajaloos märgiline kuju, kes tegutses nii lavastaja kui ka näitlejana. 1930. aastal tõi Ta Estonia teatris lavale tragöödia „Medea“ (Lotman 2024a: 296), milles ta ise mängis amme rolli. Tema esitus pälvis mõne kriitiku erilist tähelepanu tänu erandlikule oskusele emotsioone edasi anda (Lotman 2024b: 57). „Medea“ oli Hilda Gleseri viimane lavastus ja seda peetakse võimsaks lavastuseks, mis jäi igavesti eesti teatriajalukku (Lotman 2024b: 60). Lavakunstnik oli Aleksander Tuurand, kostüümikunstnik oli Natalie Mey (Eesti Teatri lavastuste andmebaas).

1.3.2. Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990)

Toomas Lõhmuste „Medea“ lavastati Eesti Noorsooteatris 1990. aastal. Medea osas oli Anu Lamp, lava- ja kostüümikunstnik oli Riina Vanhanen (Tallinna Linnateater 1990). Lõhmuste „Medea“ on Euripidese tragöödia nõukogude teatriline adaptatsioon, toodi lavale Eesti nõukogude ajal ja sai inspiratsiooni nõukogude aja esteetikast.

1.3.3. Tiit Palu „Medeia“ (2018)

Tiit Palu „Medeia“ on Euripidese tragöödia kaasaegne teatriline adaptatsioon, mis ilmus Vanemuine teatris 2018. aastal (Bodniece, Dikmoniene, Lotman 2023: 31). Palu oli lavastaja, teksti autor ja muusikaline kujundaja (Vanemuine andmebaas). Teatrilavastus keskendub minimalismile, sümbolismile, ning tegelaskujude psühholoogilisele sügavusele (Dikmonienė, Bodniece, Lotman 2024:1). Teatrikriitikud Danzumees (2018) ja Jevtjukova (2018) tõstavad esile lavastuse kõrget professionaalset taset, tunnustades nii näitlejaansamblit kui ka kunstniku- ja valguskujundustööd.

Kuna laval on dekoratsioone, atribuute ja tausta kasutatud äärmiselt minimalistlikult, oletab käesoleva töö autor, et selline lahendus teenis eesmärgi suunata vaataja tähelepanu muudele komponentidele, näiteks tekstile. Leitud kriitika järgi, nendib Danzumees (2018), Kuub (2018) et vaatamata rõhutatud tekstikesksusele ei kõnetanud materjal teda piisavalt. Samas märgib kriitik Riina Oruaas, et tegelaste monoloogid keskenduvad oma isiklikele kogemustele ja hirmudele. Kuna dialoogid on kujundlikud, võib iga vaataja neid erinevalt tõlgendada ning need nõuavad vaatajalt tähelepanelikumat kuulamist. (Oruaas 2018)

Võrreldes Euripidese “Medeiaga”, kus kõiki rolle kehastasid mehed, mängisid Palu teatrilavastuses kõiki rolle naised (Dikmonienė, Bodniece, Lotman 2024:12). Sellega loobus Palu stereotüüpsest soolisest vastasseisust (Paves 2018) ning nihutas tähelepanu mehe ja naise konfliktilt inimestevahelisele konfliktile laiemalt. Piret Kuub (2018) märgib oma arvustuses, et Tiit Palu lavastuse põhisõnum jääb vaatajale kohati hägusaks ega suhestu piisavalt selgelt tänapäevase sotsiaalse kontekstiga. Vaatajal võib tekkida raskusi antud uuenduse tõlgendamisel, mistõttu võib lavastaja algne taotlus jõuda kohale ebatäpselt. See võib isegi tekitada vastuseisu ideele „inimestevahelisest konfliktist“, nihutades fookuse sootemaatikale. Piret Kuub (Kuub 2018) osutab, et Merle Jääger Iasoni rollis demonstreerib „stereotüüpset mehelikku“ käitumist, mis ei pruugi täielikult ühtida Tiit Palu algse visiooniga.

Selleks et rõhutada Medeia võõramaisust, kasutati lavastuses gruusia helilooja Giya Kancheli teose „Amao Omi“ muusikalist fragmenti (Lotman 2024a: 296), mis viitab sellele, et antiikse müüdi kohaselt pärineb Medeia Kolchisest, mis asub tänapäeva Gruusia territooriumil.

2. OLULISED KUNSTIVOOLOD JA LAVASTUSLIKUD VÄLJENDUSVAHENDID

Lavakujundus on lavastuse tervikliku kunstilise kontseptsiooni visuaalne kehastus, mille loovad kunstnik-kujundaja ja lavastaja teatripublikule. Teatrilavastuse atmosfääri kogetakse individuaalselt, kuid samal ajal saavad erinevad vaatajad atmosfääri jagada ja teineteisele kirjeldada. See tähendab, et atmosfäär ei ole subjektiivne kogemus, vaid intersubjektiivne fakt, mis on loodud teadlikult lavastaja ja kunstniku poolt ning suunab kogu publiku taju ühes suunas (Böhme 2017: 30). Seepärast selgitatakse lavakujunduse uurimise kaudu välja, milline atmosfäär loodi teatrilavastuses publikule ning milliste väljendusvahendite abil.

Käesolevas peatükis käsitletakse Eesti teatri peamisi kunstivoole (ekspressionism, realism, minimalism, sümbolism) ja lavastuslikke väljendusvahendeid (ruum, valgus, kostüüm, värv, rekvisiidid), mis on käesoleva Medeia lavastuste analüüsis kõige olulisemad. Analüüsi eesmärk on sügavamalt mõista, kuidas ajalooline ja ühiskondlik kontekst on mõjutanud konkreetsete kunstivoolude ning väljendusvahendite kujunemist ja arengut Eestis.

2.1. Olulised kunstivoolud Eesti lavadel

Järgnevalt käsitletakse olulisemaid esteetilisi suundi, mis on käesoleva analüüsi seisukohalt olulised ekspressionism, realism, minimalism ja sümbolism.

2.1.1. Ekspressionism

Ekspressionism kui kunstivool kujunes Eestis 1910. aasta paiku ning haaras kirjandust, muusikat, teatrit (Epner 2015: 294). Vabadussõja aastatel (1918–1920) kehtis range tsensuur (Epner 2015: 288), kunstiline areng jäi sel perioodil tagasihoidlikuks. Kunstilise seisaku järel kujunesid 1920. aastad kujunesid eesti lavakujunduse arengus oluliseks perioodiks, jätkusid saksa teatritraditsioonide mõjutused ning selle kümnendi alguses jõudis eesti teatrisse ekspressionism ning väljendas deformeeritud ruumi, teravaid valguskontraste ning dekoratsioone (Epner 2015: 293–297). Tuurand võttis alates 1922. aastast kasutusele tsükloraama ehk panoraamse lavataguse, valguse ja varju efektid, erksa värvikasutuse, dekoratsioonivormide lihtsustamise (Matt 1969: 36–37).

2.1.2. Realism

Nõukogude perioodil (1940–1991) oli nii sotsialistlik realismi esteetika, mis täidaksid propagandistlikku funktsiooni, kui ka realismi esteetika, mis domineeris 1990. aastatel lavakujunduses.

Realismi põhiülesandeks oli igapäevaelu autentne kujutamine ning inimese sisemiste läbielamiste ja psühholoogiliste konfliktide esiletoomine. Lavakujunduses väljendus see äratuntava ja konkreetse keskkonna loomises. Dekoratsioone püüti teha võimalikult detailselt ja elutruult.

2.1.3. Minimalism

Aja jooksul hakkas lavakujundus muutuma minimalistlikumaks, suunates vaataja tähelepanu enam näitlejate mängule ja lavastaja kunstilisele kontseptsioonile. (Peil 1962: 23) Minimalismi suunda teatrikunstis iseloomustab dekoratsioonide ja lavatausta taandamist miinimumini, koondades tähelepanu helikujundusele, näitlejate kehalisusele ning valguse ja varju mängule.

Alates 1960. aastatest kujunes välja postdramaatiline teatristiil, mis rõhutas vaatajaga suhtlemist ja teatriteksti autonoomiat. Postdramaatilise teatri kontekstis ei ole lavakujundus pelgalt taust, vaid omandab iseseisva tähenduse. Sellist lähenemist nimetati sageli performansiks. Liina Unt kirjutab oma artiklis, et vaataja tajus võib muutuda sõltumata mänguruumist ning kuidas lavakujundus mõjutab publikut. Lavakujundust kirjeldatakse kui protsessi, milles ruumi tähendus tekib koos vaatajaga. Isegi kui visuaalsed dekoratsioonid on minimaalsed, moodustavad lavakujundus, näitlejad, tekst ja publik koos nn *fiktiivsuse ruumi*. Selles kontekstis eksisteerib „fiktiivne ruum” (Gadamer, Hakkarainen) üksnes publiku tajus. (Unt 2014: 89–99). Tekstilise vahendina kasutatakse sageli metafoore (Jõepera 2017: 86–87)

2.1.4. Sümbolism

Sümbolistlik esteetika kujunes opositsioonina realismi ja naturalismi traditsioonidega. Teatrikunstis iseloomustab seda inimeste sisemaailma kujutamine ning metafoorne ruum, kus objektid (dekoratsioonid) ja ruum kannavad (visuaalselt) sümboolset tähendust — ehk objekte ja ruumi esitatakse mitte otseselt, vaid varjatud tähenduste ja vihjete kaudu. (Lehtsaar 2015: 5–6)

2.2 Lavastuslikud väljendusvahendid

Gernot Böhme järgi ei teosta lavakujundus üksnes esteetilist funktsiooni, vaid on ka vahend atmosfääri ja meeleolu tingimuste loomiseks, mille kaudu kogeb vaataja erinevaid emotsioone ja elamusi. Atmosfääri teatrilaval on võimalik luua erinevate tegurite abil ja seega käsitletakse tehnilistest väljendusvahendite hulgas ruumi ja valgust; visuaalsetest kostüümi ja värvi. (Böhme 2017: 3, 28) Järgnevalt käsitletakse lavastuslikke väljendusvahendeid, mis on käesoleva töö analüüsi seisukohalt olulised – ruum, valgus, kostüüm, värv, rekvisiidid – ning selle analüüsi põhjal uuritakse järgmises peatükis täpsemalt, milliste lavakujunduse väljendusvahendite abil kujutati Medeia kujundist publikule.

Käesolevas töös analüüsitakse ruumi selliste aspektide kaudu kõigepealt ruumi avatust või suletust, et uurida, kas ruum võimaldab tegelastel liikuda vabalt või piirab neid liikumisi, samuti pööratakse tähelepanu sellele, kuidas visuaalsed lahendused mõjutavad Medeia kujundile tajumist. Eraldi pööratakse tähelepanu tegelaste asetusele lavaruumist, selleks et uurida, kuidas nende paiknemine väljendab Medeia süžee motiivistikku ning eri tegelaste hierarhiat. (Rush, Lowe 2004: 17) Samuti uuritatakse, kuidas ruum viitab ajale ja kohale – kas tegemist on konkreetse või abstrakse ruumiga.

Lavavalgus ei ole üksnes tehniline vahend valgustamiseks, vaid instrument, mis loob lavastuse atmosfääri — nii negatiivset kui positiivset (Böhme 2017: 33–34). Käesolevas töös vaadeldakse, kuidas valguse ja varju kasutamine esitab Medeia-kujundit eri lavastustes ning milline Medeia-kujundi külge see peegeldab. Valgust analüüsides on eriti oluline chiaroscuro-efekt, mis seisneb terava valguse ja sügava varju vastandamises (Rush, Lowe 2004: 18). Käesolevas töös on nimetatud efekti täheldatud nii Gleseri kui Lõhmuste lavastustes, kus see loob teatrikontekstis dramaatilist pinget ja psühholoogilist sügavust.

Kostüümid toimivad visuaalse vahendina tegelaskuju tõlgendamisel ning on tihedalt seotud lava üldise kujundusliku kontseptsiooniga ja mille kaudu laval konstrueeritakse tegelase identiteet, sotsiaalne staatus, psühholoogiline seisund. (Rush, Lowe 2004: 81). Kuna draamateksti järgi on Medeia võõramaalane, on kostüümi roll eriti oluline väljendusvahend, mis loob visuaalse vastuolu korintlaste kreeka rõivastusega.

Värvikasutamine lavakujunduses tuleneb nii lavakunstniku isiklikust subjektiivsest valikust kui ka domineerivast ajastu esteetikast: värvi abil on võimalik kujutada kindlat ruumi või ajastut, kasutades selle iseloomulikke värve. Lavakujunduses mõjutavad kasutatavad värvid

oluliselt nii vaataja taju kui ka tegelaskuju terviklikku kuvandi kujunemist ning suhestumist süžeele. Samuti võib värvi teatrikontekstis kasutada sümbolina, mis määrab tegelase staatuse või iseloomu. (Rush, Lowe 2004: 82–83)

Rekvisiitidel ja butofoorial on oluline rolli, et luua lavakujunduses atmosfääri, ning neid võib kasutada sümboli loomisel (Pavis 1998: 289). Näiteks on kõis, mida kasutatakse Palu lavastuses, mitmekihiline sümbol, mis toetab lavastaja kontseptsiooni ja aitab tekitada vajalikke rõhuasetusi.

3. „MEDEIA“ LAVASTUSTE KUJUNDUSTE JA KOSTÜÜMIDE KIRJELDUS JA ANALÜÜS

Peatükis 3.1 analüüsitakse „Medeia“ teatrilavastuste kujundust ja näitlejate kostüüme, võrreldes kolme eri aegadel etendatud lavastust:

- 1) Hilda Gleseri lavastus (1930), mis põhineb Franz Grillparzeri mugandusel;
- 2) Toomas Lõhmuste lavastus (1990), mis põhineb Ljudmila Razumovskaja mugandusel;
- 3) Tiit Palu lavastus (2018), mis põhineb tema enda mugandusel.

Esimeses etapis kirjeldatakse ja analüüsitakse lavakujundust ja kostüüme ning teises etapis võrreldakse valitud lavastusi.

Lavakujunduste kirjeldused tuginevad säilinud pildimaterjalile. Kasutatud pildimaterjalid pärinevad Eesti muuseumi veebiportaalist MuIS (muis.ee), Linnateatri fotokogust ning Vanemuise fotokogust. Kuna tegemist on mustvalge fotoga, on värvikäsitlemise analüüsimine raskendatud ega ei pruugi edasi anda tegelikkust ülevaadet lavakujundusest (Matt 1969: 5).

Käesolevas töös on pööratud tähelepanu ka säilinud kostüümieskiisidele, kuid seejuures arvestati, et eskiisid ei pruugi alati vastata laval nähtavale kujundusele – lavavalgustus ja teised lavastuslikud tegurid võivad kostüümi visuaalset mõju oluliselt muuta.

3.1.1. Hilda Gleser „Medea“ lavakujundus

Pilt 1. Kostüümikavand Medea lavastusele Medea; F. Grillparzer. Estonia 1930. Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/2273824>

Natalie Mei akvarelltehnikas loodud kostüümikavand on mõeldud näitleja Liina Reimani kehastatud Medeale. Kavandi järgi on Medea kostüüm pikk, maani ulatuv, laiade varrukatega ning heleoranži värvi. Kostüümi keskosas paikneb vertikaalne sinine ornament, mille kõrval asuvad valged mustrielemendid. Medea pead katab punakasoranž himation/kalüptra.

Vöökohal on kujutatud kullavärvi vöö, kaela kaunistab musta, punase ja sinise tooniga kaelakee. Rekvisiidina hoiab Medea käes kuldset jääranahka ehk kuldvillakut. Kostüümikavand rõhutab Medea võõramaisust.

Pilt 2. „Medea” lavakujunduse visand (kunstnik Aleksander Tuurand). Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/3254654>

Pildil on kujutatud Turandi lavakujunduse visandi projektsiooni akvarellil, mille kaudu on luuakse Hilda Gleseri „Medea“ lavakujund. Ruumi kompositsioon on üles ehitatud üksteise sisse paigutatud ristkülikukujuliste portaalide põhimõttel, mis loob illusiooni ruumisügavusest

On kasutatud erksaid, külluslikke värve. Domineerivaks värviks on sinine, mis võiks sümboliseerida taevast, jumalikkust ja merd ning mis võiks esile kutsuda melanhooliat, müstikat ja külmuse tunnet. Punane värv võiks sümboliseerida ohtu ja kirge, mis hoiab vaataja tähelepanu. Kollane ja kuldne värvid sümboliseerivad võimu, rikkust ning võivad olla otsene viide Kuldvillakule. Must ja hall värv loovad tundmatuse ja pimeduse atmosfääri. Sinise, punase ja kollase kombinatsioon meenutab nii 1920.–1930. aastate konstruktivismi ja ekspressionismi esteetikat teatrikontekstis kui ka arhailist Kreeka ornamentikat

Varasemate fotomaterjalide analüüsile tuginedes võib oletada, et pildi keskel paiknev kollane värv kujutab sissepääsu Kreusa ja Kreoni paleesse. Sümboolselt võib see tähendada õnne ja tunnustamist, mille poole Medea püüdis.

Kuldsetel horisontaalsetel ja vertikaalsetel triipudel on kasutatud tumedat ornamentikat, mis imiteerib arhailise Kreeka meandri- või siksakmustrit, ning vasakul, paremal ja keskel on kujutatud trepiastmeid.

Treppide vasakul ja paremal küljel on kujutatud väikeseid loomakujukesi, tõenäoliselt greife või sfinkse, mis loovad arhailise Kreeka ruumi.

Pilt 3. Stseen “Medea” etenduselt. Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/1002016>

Pildil nr 3 on kujutatud stseeni, kus Medea lapsed tunnevad hirmu ja tõmbuvad emast eemale, eelistades temale Kreusat. Medea on laskunud põlvili ning tema kehaasend väljendab alandlikkust ja palumist. Valguskujundus on suunatud stseeni keskmele, koondades vaataja fookuse peamisele konfliktile.

Lava taust imiteerib Korintose palee kivist seinu, mille vasakul küljel paikneb massiivne sammas. Samba värvikasutus on liigendatud: ülaosa on tume, keskosa helgem ning alaosa taas tume, luues optilise ilme autentsest antiiksest sambast. On olemas trepid ja vasakus nurgas asetsev kivirahn, mis loovad antiikse maailma. Lava keskel asuvad liiliatega kaunistatud väravad, mis lisavad atmosfäärile pidulikkust. Trepp funktsioneerib lavastuses ka sotsiaalse staatuse ja hierarhia väljendajana: kõrgematel astmetel seisavad meestegelased, mis viitab nende ühiskondlikult domineerivale positsioonile, samal ajal kui lava sotsiaalsel madalamal

tasandil viibivad Kreusa, Medea ja lapsed. Rekvisiitidena kasutatakse relvi (mõõku), mida hoiavad Jason ja sõdurid.

Sõdurite kostüümid imiteerivad antiikkreeka maailma, koosnedes rüüdest, kiivritest ja kilpidest, kusjuures hierarhiliselt kõrgeimal astmel seisva sõjaväelase rüü on kõige suursugusem. Temast astme võrra allpool seisab Kreon, kelle kuninglik, ja muustriline kostüüm väljendab rikkust ning võimu. Kreonist allpool paikneb Jason, kelle rõivastus imiteerib samuti kreeka kultuuriruumi. Medea kostüüm on visuaalselt märgatavalt tumedam kui teiste tegelaste rõivad, eristades teda ülejäänud lavamaailmast.

Pilt 4. Stseen "Medea" etenduselt. Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/1002015>

Pildil nr 4 on kujutatud kolme näitlejat: Kreusat kehastav näitleja Erna Villmer, Jasonit kehastav näitleja Ants Lauter, ja Medeat kehastav näitleja Liina Reiman. Jasoni ja Kreusa kehakeel on dünaamiline, mõlemad on kujutatud liikumises, samas kui vasakul alumises nurgas paiknev Medea on staatiline, tõenäoliselt istuvas asendis. Selline ruumiline asetus võib sümboliseerida Medea madalat sotsiaalset staatust või abitust. Medea vasak käsi toetub Jasoni käele, mis väljendab pühendumust ja armastust tema vastu. Pildil domineeriv atmosfäär on ambivalentne: Jasoni ja Kreusa kehakeel ning miimika peegeldavad rõõmu ja pidulikkust, samas jälgib Medea seda stseeni kõrvalt, suunates oma pilgu alt üles Kreusale. Medea kehaasend loob visuaalse ebamugavust, kuna Medea äratav üheaegselt kaastunnet ja ärevust, et ta on valmis tegema midagi kohutavat. Underi teksti järgi, pildil on kujutanud moment, kus

Medea kavatses laulda laulu Jasonile, soovides talle rõõmu teha, vaid Jason ei märka Medeat ja suhtleb Kreusaga. Medea üritab mitu korda sõna sekka öelda, aga teda lihtsalt ei märgata.

Lavarekvisiitidena on näha antiikses stiilis ornamentidega laeva – võimalik, et tegemist on Argo laevaga – ning Korintose muusikainstrumenti Medea käes, tõenäoliselt keelpill või lüüra, mis on kultuuriline viide vanakreeka kontekstile.

Kõik kolm tegelast kannavad antiikstiilis kostüüme. Jasonil on seljas tume ja tihe, diagonaalselt drapeeritud kitoon märgatavate vertikaalsete voltidega, käed on katmata. Kreusal on seljas valge kitoon, mis jätab samuti käed vabaks. Nii Jasonil kui ka Kreusal on peaehtena diadeem või pärg, mis viitab nende kõrgele sotsiaalsele staatusele. Medea kostüüm eristub teistest märkimisväärselt: ta kannab (pildi peal on hele valguse tõttu) heledat, kinnist ja pikkade varrukatega rõivastust, mis on valmistatud tihedast materjalist. See kostüüm viitab idamaisele stiilile ning rõhutab Medeat kui „võõramaalast“, eristudes klassikalisest varrukateta kitoonist. Medea soeng järgib vanakreeka stiili, mida võib tõlgendada kui tema püüdlust kohaneda Korintose kohaliku kultuuriga. Medea juuste värv vastandub Kreusa juustega, mis rõhutab erinevust nende vahel kultuurilisel tasandil.

Lavakujunduse taust on tume ja minimalistlik, suunates vaataja tähelepanu näitlejate kujudele: kostüümidele ja miimikale. Valgus on fookuseeritud kolmele näitlejatele, eriti Medeale ja Kreusale, mis võib viidata nendevahelisele pingestatud suhtele.

Pilt 5. *Stseen “Medea” etenduselt.* Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/1002020>

Pildil nr 5 on näha lava taust, mis on kujundatud ühtlase ja muudest objektidest heledama tooniga. Pildil on jäädvustatud Kreusa ja Jasoni pulm. Dekoratsioonidena on kasutatud valgeid roosipärgi ning treppe. Trepp toimib sotsiaalse staatuse kujutamise vahendina (Kreusa ja pidulik linnarahvas ülaosas, Medea, lapsed ja ori aga kõige allosas, neid on vaevu näha). Linnarahvas on valgustatud, kuid Medea lastega on pimeduses. Valgus viitab linnarahva kuulumisele ja pidulikus sündmuses osalemisele, pimedus sümboliseerib võõrandumist. Medea lastega ei osale pidustustel ning on linnaelanikest eraldatud. Rekvisiitideks on muusikainstrumendid.

Näitlejatel on pidulikud ja heledad kostüümid, mis on kujundatud antiikaja riiete tegumoe järgi: enamikul on seljas kitoonid, paaril näitlejal on nende peal ka pealistrõivas. Vaid madala sotsiaalse staatusega inimesi või kõrvaltegelasi on kujutatud tumedates riietes, näiteks trepil olevat orja ja oma poegi embavat Medeat, kes paiknevad pildil paremas alumises nurgas. Nende kostüümid eristuvad teistest mitte ainult värvilt, vaid ka tegumoelt: kreeklased ei kandnud käistega riideid. Nii rõhutavad kostüümid nende võõrapärasust, teistest erinemist nii staatusest kui päritolult.

Lava vasakul ja paremal küljel on tumedad abstraktsed vormid, mis loovad pidulikkusega terava kontrasti ja kannavad ähvardavat, pingestavat atmosfääri.

Pilt 6. *Stseen "Medea" etenduselt*. Allikas: <https://www.muis.ee/museaalView/2288424>

Pildil nr 6 on Kreusat kehastav näitleja Erna Villmer. Kreusa on Kreoni tütar ja Korintose printsess. Neutraalne taust loob piduliku õhkkonna, mis on iseloomulik antiiktragöödiatele. Fotel toetub Kreusa parema käega drapeeritud postamendile/altarile. Altarit katab mantel – himaation, mille servad on kaunistatud meandriga. Ta hoiab käes valget lindu, arvatavasti tuvi, mis võib sümboliseerida Kreusa puhtust ja positiivseid omadusi. Kreusa poos on unistav, veidi romantiline ja üllas. Põrandal olev vaip on kujundatud idamaises stiilis, luues kuningliku ja rikkaliku interjööri tunde.

Erna Villmeri Kreusal on ranged ja sümmeetrilised lokid ja võib eeldada, et juuksevärv on pigem tume- või helepruun. Kitoon on valge, mitmekihiline ja lühikese pihaga. Kitooni materjal on imekerge ja õhuke, nii et see langeb Kreusa keha järgides sirgena alla. Peenikene vöö/rihm on kahekordselt piha ümber. Peenikeste triipudega alusrõivas on teisest materjalist. Selline ümara kaeluse ja õlapaeltega rüü ei ole tegelikult päris autentne kreeka naisterõivas, vaid pigem stiliseeritud versioon antiiksetest riietest. Ka kinnise ninaga jalatsid ei ole päris

kreekapärased. Siiski seostuvad Kreusa välimus ja kihiline riietus tänapäeva teatrikülalisele antiikajaga.

Fotol on kasutatud külgsuunalist valgust, Kreusa nägu ja figuur on eredalt valgustatud, taust on tume. *Chiaroscuro* efekt loob dramaatilise kontrasti ja pingestatud stseeni. Valge kostüüm tumedal taustal toob kangelanna visuaalselt esile kui tragöödia „valguse“ tegelase, vastandina tumedale ja saatuslikule Medeale.

Kokkuvõtteks võib öelda, et teatrikostüüme on püütud kujutada võimalikult autentselt, et anda edasi antiikaegset ettekujutust Medeast.

3.1.2. Toomas Lõhmuste „Medea“ lavakujundus

Selles peatükis kirjeldatakse Toomas Lõhmuste „Medeat“. Analüüsides lava tausta, tõuseb kalavõrk teiste rekvisiitide hulgast enim esile, mis toob vaatajad algupärasest kuningalossi taustal toimuvast tegelevad nõukogulikku kalurikolhoosi reaalsusse. Kalavõrk võiks isegi rohkem tähelepanu saada. Lava taust on kujundatud minimalismi stiilis, tegemist on üsna suletud ruumiga, mis tekitab rõhuvat tunnet.

Pilt 7 ja 8. Stseen „Medea“ etenduselt. Allikas: Linnateatri pildikogu

Pildil 7 ja 8, mil Anu Lambi Medea on ühel peapoolel klanitud, siledaks kammitud lainelised juuksed, aga teisel poolel tekib sasiste juuste mulje, millesse on midagi palmitud. Soeng on kujutatud mere motiividel: tõenäoliselt on patsi põimitud merevetikaid, kalavõrku, narmaid, nõõre või adrut. Samuti ei ole välistatud idamaise stiili mõju, sest soeng meenutab Aafrika patse. Medea on jumestus, mis rõhutab tema mahedust, õrnust, melanhoolsust, aga samal ajal pillk, mis väljendab sisemist konflikti armastuse ja vihkamise vahel.

Pilt 9. *Stseen "Medea" etenduselt.* Allikas: Linnateatri pildikogu

Pildil nr 9 on Medea, kes valmistub oma lapsi tapma. Tema kehakeel on suletud: ta on põlvili põrandal, pilk suunatud alla. Lavaruum on kinnine, väljendab reaalsust, ega viita antiikmaailmale. Seinad ja põrand on kaetud heleda kangaga, mis võib imiteerida mere laineid; seinte taga avaneb pime ruum.

Rekvisiidina kasutatakse mõrvarelv — pistoda —, kuid foto üldine atmosfäär on melanhoolne. Medea paremal tagapool on kujutatud laia puust redelit, mis kitseneb ülespoole järk-järgult ning suubub tühimusse; see võib täita sümboolset või metafoorset funktsiooni. Kui Glezeril teatrilavastuses viitab klassikaline trepp staatust ja võimu, olles otseses mõttes sissepääs paleesse ning rõhutades tegelaste vahelist hierarhiat, siis Razumovskajal võib puust redel samuti viidata tegelasele lavalises hierarhias staatusele, kuid selle lõpus on tühjus, tundmatus ja surm.

Medea seljas on selgelt näha kortsunud, pikk, kerge kleit, mis lisab talle traagilisust; kleidi hele värv toob esile kangelanna süütust.

Valgus täidab ruumi valgustamise funktsiooni ning, on suunatud peamiselt Medeale.

Pilt 10. *Stseen "Medea" etenduselt.* Allikas: Linnateatri pildikogu

Pildil nr 10 lava keskel seisev Medea ning vasakus nurgas seisev Iason. Medea seisab sirgelt ja enesekindlalt, pea kõrgel tõstetuna, vaadates saali poole, pilk on avatud ja suunatud kaugusesse, publikusse, kuid tema pilk on tühi ja eluta. Raske on määratleda, millist konkreetse momentidele järgi pilt nr 10 on jäädvustatud. Kaks tegelast ruumis on teineteisest eraldatuna, mis osutab nende vahelisele pingelisele suhtele ning võib viidata Medea kui hüljatud naise motiivile.

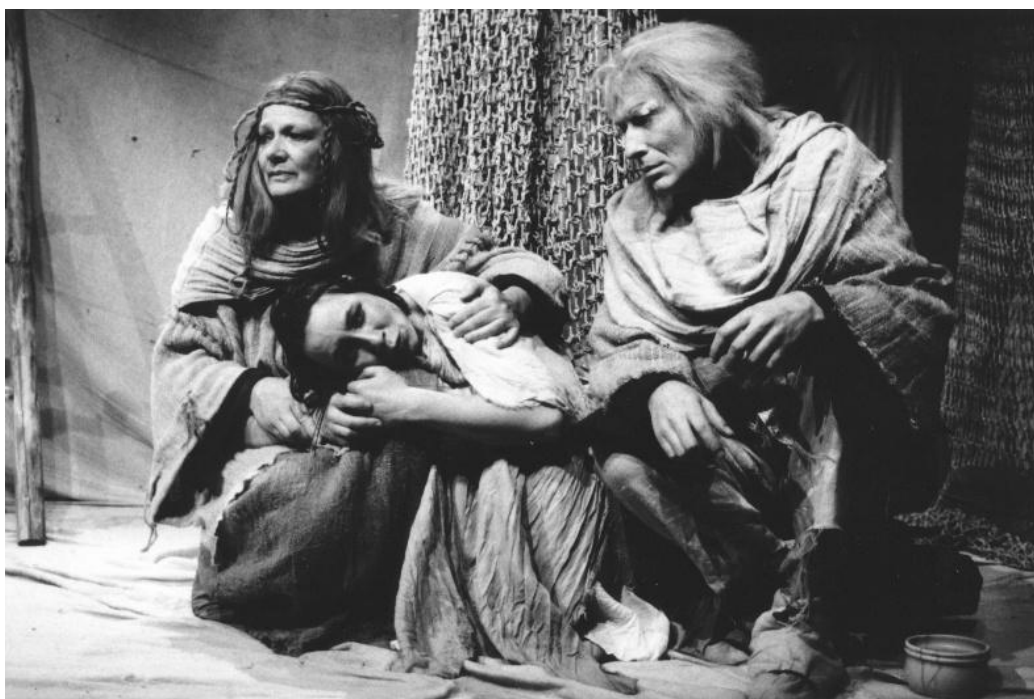
Rekvisiitidena on paremas alumises nurgas kujutatud kändu, lava vasakus osas aga puujuuri või puidust tükke. Samuti on laval puust redel.

Pilt 11. *Stseen "Medea" etenduselt. Allikas: Linnateatri pildikogu*

Pildil nr 11 on kujutatud Medeat ja Aigeust. Medea kehahoiak on suletud ja väljendab hirmu, Aigeuse hoiak on avatud ja enesekindel. Lavatausta on kujundatud minimalistlikult — peamiste rekvisiitidena on kasutatud puust redelit ning (puust) kirstu, mille peal Medea istub. Võimalik, et pildil on kujutatud hetke, mil Aigeus tunnistab Medeale oma armastust ja kutsub teda endaga Ateenasse kaasa, selgitades, et Iason oleks Medea lahkumise üle rõõmustanud.

Mõlema tegelase kostüümid on neutraalsed ja ühetoonilised. Medea kostüüm on hele, kergelt kulunud välimusega ning meenutab avatud varrukatega kitooni. Aigeust kehastava näitleja Kalju Orro kostüüm on ühetooniliselt must, valmistatud tihedast materjalist. Kätel on antiikajastut imiteerivad käevõrud ning soeng on ümber pea ühtlase sirge lõikusega, mis toetab arhailist tegelaskuju

Pilt 12. Stseen “Medea” etenduselt. Allikas: Linnateatri pildikogu

Pildil nr 12 on kujutatud kolme tegelast: amm, vanamees ja Medea. Medea nutab, embab amme põlvi. Amm ja vanamees lohutavad Medeat. Stseen äratav kaastunnet. Kõik kolm tegelast asuvad laval pörandal suletud kehaasendis, mis viitab nende madalat positsiooni. Vasakul taustal on näha trepist langev vari, samuti on taustal jäljendatud sein ja kalavõrk, mis loob suletud ruumitunde. Valgustus langeb kõigile näitlejatele ühtlaselt.

Näitlejate kostüümid viitavad nii antiikkreeka maailmale, kuid on kujundatud lihtsas ja tagasihoidlikus stiilis: need loovad mulje kortsunud, määrdunud ja räbaldunud rõivastest. Medea kostüüm ei meenuta idamaiseid rõivaid ega ei eristu oluliselt teiste tegelaste kostüümidest.

3.1.3. Tiit Palu „Medeia“ lavakujundus

Lavatausta kirjeldamiseks on vähe pilte, mis seda piisavalt üksikasjalikult näitaksid. Siiski on olemasolevate piltide põhjal selgelt näha, et lavakujunduse atmosfäär on üsna sünge: lavataustal domineerivad tumedad toonid. Samuti on rekvisiite kasutanud minimaalselt: see võib olla teadlik valik, et suunata vaataja tähelepanu näitlejate kujundustele, teatrimängule, dialoogidele ja omavahelistele suhetele. Piret Kuub (2018) märgib, et lavakujunduse keskseks ja peaaegu ainsaks tähelepanu püüdvaks rekvisiidiks oli suurte sõlmedega ülevalt alla rippuv köis (pilt 13, 14, 17, 19, 20, 22). Rekvisiit meenutab visuaalselt poomismööri, kuid ei täida

lavastuses silmuse ega otsese poomise funktsiooni. Lavastuse lõpus jääb kõis lavale rippuma kui iseseisev element, viidates 1970. aastate teatriesteetikale ning sümboliseerides ühendust maa ja taeva vahel (Kuub 2018).

Kõigil kättesaadavatel fotodel kannavad näitlejad musta värvi kostüüme minimalistlikus stiilis. Vaid mõnel tegelasel on võimalik märgata detailsemalt kujundatud kostüümi. Siiski on kõigil näitlejatel silmatorkav grimm. Kuigi lavataust on valdavalt tume, on mõnel vaatusel näha punast, sinist ja valget taustavalgust.

Pilt 13. Stseen “Medeia” etenduselt. Allikas: Vanemuise pildikogu

Pildil nr 13 on kujutanud Iasonit kehastav näitleja Merle Jäägrit, kellel on rekvisiidina käes kõis. Musta tausta tõttu näib näitleja peaaegu taustaga sulanduvat. Tema poos ja miimika mängivad olulist rolli stseeni dramaatilise ja tegelase psühholoogilise seisundi väljendamisel.

Iasonil on ebatavaline peakate, mis annab kujundile arhailise või „metslase“ välimuse ja on kasutusel võimu sümbolina. Riietus on tume, millel on näha mõni läikiv ornament. Grimm on teostatud kaootiliste pintsli tõmmetega punakates ja tumedates toonides, viidates nii nõidusele kui ka võimule.

Valgustus loob tühjuse tunde, tõstes samal ajal esile näitleja näo. Kasutatakse *chiaroscuro*-efekti ehk teravad ja tumedad varjud loovad pingestatud, dramaatilise atmosfääri.

Pilt 14. Stseen “Medeia” etenduselt. Allikas: Vanemuise pildikogu

Pildil nr 14 taust on endiselt tume, kuid keskel olev tegelane Iason on selgelt nähtav koos kostüümi ja peakattega. Üleval paremal nurgas on näha Medeiat. Rekvisiidina kasutatakse köit, mida Iason hoiab vasaku käega. Foto on ilmselt tehtud liikumise hetkel. Tiit Palu draamateksti järgi kasutab Iason sageli väljendit „Edasi!”, mistõttu võib oletada, et tema liikumised lavakujunduses on kaootilised ja energilised.

Lavavälimus meenutab vanakreeka sõdalast ning selles domineerivad punased ja sinised toonid. Punast värvi on kasutatud ka grimeeringus. Kostüüm on tumeda ja räpase välimusega. Kostüümi materjal tundub jäme ja kare.

Pilt 15. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu

Pildil nr 15 on selgelt näha, et kujutatakse nii tumedat tausta kui ka tugevat valgust, mis langeb vasakult poolt. Lavataust on üsna sünge, luues tühja ja abstraktse ruumi.

Näitleja riietust ja kujundust on pildil nr 15 selgelt näha. Korintose naiste koori kehastav näitleja Kärt Tammjärv on riietatud tumedasse vaba lõikega minimalistlikku kostüümi. Pikk varrukatega pluus jätab kõhu katmata. Vööl on metalldetailidega rihm. Rihm viitab kontrollile ja rangusele, kuid paljas kõht pehmendab rangust, seega ei saa kostüümi üheselt rangeks pidada. Võimalik, et vaataja ei pane tegelase välimust niivõrd tähele, vaid pöördub tähelepanu sellele, mida tegelane ütleb. Soeng on siledaks kammitud. Silmade grimm on teostatud sinistes toonides.

Vasakult langev hajutatud valguskiir loob peegelduste efekti, andes pildile peaaegu unenäolise iseloomu. Tundub, et tegelane ise asub nii lava tumedal kui ka valgel poolel, mis võib viidata tegelase sisemisele konfliktile või kahetisusele.

Pilt 16. *Stseen "Medeia" etenduselt. Allikas: Vanemuise pildikogu*

Lavataustal on näha nii tumedaid kui heledaid toone (pilt 16). Võrreldes pildiga 15 on valgus kujutatud mitte peegeldusena, vaid horisontaalselt ja eredamalt. Samuti langeb sinine valgus näitleja peale ja seljale.

Pilt nr 16 võimaldab näitleja grimmi ja kujundust üksikasjalikumalt uurida. Soeng on siledaks, peas on tume pitsiline pearätt. Nägu on hele, kuid põsesarnad on esile toodud tumeda tooniga; põskedel on õrn roosakaspunane varjund, silmalaud on värvitud helesiniseks, ripsmed on värvitud valgeks/siniseks. Kulmud on ümara ja pehme kujuga. Huuled on värvitud õrnapunase tooniga, kuid alahuule nurgad on mõlemalt poolt kaetud näonahaga samas tonaalsuses ehk kahvatubeeži varjundiga. Selline jumestuslahendus võib olla valitud eesmärgiga suunata vaataja tähelepanu eelkõige koori esitatavale repliikidele. Kaelal on märgata punaseid valguslaike.

Pilt 17. Stseen “Medeia” etenduselt. Allikas: Vanemuise pildikogu

Pildil nr 17 on lavataust kujundatud minimalistlikult, piirdudes eesriide või seinaga. Kompositsiooniliselt paikneb vasakul üks näitleja (Koor), samal ajal kui valgusega on esile tõstetud paremal asuv keskne tegelane Kreon.

Kreonil on must detailselt kujundatud gooti stiilis kleit, mille silmapaistvaks osaks on sulgedega kaunistatud õlakud. Rind ja kael on katmata. Peakate on must, raamides tegelase nägu. Soeng on mahukas ja sassis, juuksed on pooleldi tumedad ja pooleldi heledad. Grimm on teostatud valgetes ja tumedates toonides.

Lava keskel domineerib helesinine valgus, mis kujutab pilvi.

Pilt 18. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu

Sellel portreefotol (pilt nr 18) on võimalik näitleja emotsiooni ja grimmi üksikasjalikult uurida. Korduste vältimiseks kirjeldatakse vaid neid aspekte, mida eelnevalt pole käsitletud: nägu on üsna kahvatu, mustad toonid rõhutavad silmi, kulme, põsesarnu, nina ja huuli. Huuled ja nina paistavad eriti esile tänu selgelt joonistatud kontuuridele, mis annavad tegelasele range ja hirmutava välimuse.

Pilt 19. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu

Pildil nr 19 on kujutanud vasaku poolel Korintose naiste koori kehastavat näitlejat Kärt Tammjärve, Medeiat kehastavat näitlejat Maria Annust keskel ja Iasonit kehastavat näitlejat Merle Jäägrit. Taust on tume, kuid tegelaskujude piirjooni ja nägusid valgustab summutatud valgus. Olulise rekvisiidina on näha rippuvat köit, mis viitab võimalikule sümbolsele tähendusväljale (saatus, surm, seotus).

Stseenis on kolm tegelast, kes kõik kannavad tumedaid kostüüme. Kompositsiooni keskmes Medeia, kelle detailirohket visuaalset lahendust täiendab pikk mantel. Vasakul tagaplaanil on Koor, kelle tumedale kostüümile lisavad aktsenti paljastatud kõhupiirkond, vööelement ning märgatav grimeering. Paremal all paikneb kolmas tegelane Iason, kelle peakattel on lisaks karusnahale näha erinevaid detaile. Materjal on määratlemata, kuid tõenäoliselt on need valmistatud puidust, imiteerides loomaluid või puuoksi ning peegeldades metsatemaatikat.

Valguskujundus on fokuseeritud keskele tegelasele, rõhutades tema olulisust ja staatust lavalises hierarhias, samas kui ülejäänud tegelaskujud on hajutatud valguses.

Pilt 20. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu

Must taust (pilt nr 20), mis jälgendab avatud ruumi, võib sümboliseerida surma, tundmatust ja süngust. Hele põrand, millel Medeia lamab, võib sümboliseerida süütust ja külmust. Põranda vasakus osas on näha punane värv. Foto ülaosas asuv Koor vaatab alla, nägu on valgustatud ereda valgusega. Medeia on rahulik, neutraalne näoilme ning teda valgustab pehme valgus.

Mõlemad tegelased on riietatud täielikult musta ja tihedasse riidesse, mis sulandub taustaga. Lamava Medeia kohal kummarduvat Koor ja Medeia ennast valgustab erinev valgus: Medeia puhul on see pehme, Koori puhul terav ja külm.

Pilt 21. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu

Pilt nr 21 on tehtud portreestiilis ning tähelepanu on rohkem koondunud näitlejale kui taustale. Siiski on taustalt märgatavad punased varjud/toonid. Pildil lamab tegelane põrandal, käsi poolrusikas lõua all. Tegelast valgustab soe valgus. Näitleja pilk on avatud ja suunatud kaugusesse.

Tegelase kostüüm on must ja matt. Soeng on lihtsama olekuga. Nägu on beežikas, silmaalune on õrnalt roosaks toonitud, silmavari on neutraalne ja kaldub sinaka poole. Näol on huvitav detail: hele vertikaalne joon kulmude juures ning hele joon lõua keskel; lõua tipul on kujutatud heledad lühikesed jooned, mis imiteerivad tõenäoliselt noolt.

Pilt 22. *Stseen "Medeia" etenduselt.* Allikas: Vanemuise pildikogu.

Pilt on kujutab lavakeskel seisev Kreoni, ning tema taga portaali imiteeriva konstruktsiooni ees seisev Koor. Sellel pildil on võimalik lavaruumi üksikasjalikult uurida: ruum on minimalistlik ja avatud, luues tühja ning abstraktse ruumitunnetuse, mis ei viita konkreetsele ajale ega kohale, kuid imiteerib antiikmaailma teatrilavastuse esteetikat.

3.2. Võrdlev analüüs valitud lavastuste vahel ja kujunduse funktsioon ja tähendus

Käesolevas peatükis võrreldakse kolme „Medeia“ lavastust lavakujunduse põhielementide kaupa: ruum, valgus, kostüüm, värv ja rekvisiidid ning Medeia kuju visuaalne tõlgendus ning uuritakse, kuidas on visuaalsed rõhuasetused ja lavakujunduslikud võtted ajas muutunud ning milliseid uusi tähenduskihte on erinevad teostused Medeia loos rõhutanud.

3.2.1. Ruum

Kolme lavastuse erineb ruumikäsitus märkimisväärselt. Gleseri 1930. aasta lavastuses on ruum avatud ja pidulik: treppide ja antiikse arhitektuuri kaudu luuakse hierarhiline ruum, kus tegelaste paigutus laval väljendab nende sotsiaalset staatust. Ruum toimib illustratiivse vahendina, mis loob antiikmaailma visuaalse keskkonna.

Lõhmuste 1990. aasta lavastuses on ruum suletud ja rõhuv, mis annab tunde, et tegelasel pole väljapääsu ega võimalust põgeneda. Ruum ei väljenda tegelaste sotsiaalset staatust ega hierarhiat. Avatud ruumist toimib siin ruum otsese psühholoogilise surve vahendina

Palu 2018. aasta lavastuses on ruum tühi, abstraktne, avatud. Lavataust on valdavalt tume ning rekvisiite on kasutatud minimaalselt. Selline lahendus ei loo konkreetset aega ega kohta, vaid asetab loo väljapoole ajalise konteksti, mis koondab tähelepanu tegelaste sisemaailmale ja tekstile.

3.2.2. Valgus

Gleseri 1930. aasta lavastuses tekitab valgus terava kontrasti tumeda taustaga mis loob chiaroscuro efekti ning dramaatilise atmosfääri. Võrreldes teiste näitlejatega, on säilinud pildimaterjalil Medeia asub sagedamini varjus

Lõhmuste 1990. aasta lavastuse valguse kui vahendi väljenduslikkust võiks kirjeldada pehme taustana, mis loob melanhooniliste atmosfääri ning rõhutab Medea kuju ohvrina. Võrreldes Gleseri ja Palu lavakujundusega, jääb Lõhmuste valguskasutamine neutraalsemaks, olles kooskõlas nõukogude realismi esteetikaga, kus valguse peamine eesmärk oli etenduse tehniline valgustamine.

Palu 2018. aasta lavastuses valgus loob tühja ja abstraktse ruumi, kus tegelased olevad justkui väljaspool aega ja kohta. Lavastuses kasutatakse chiaroscuro-efekti, kuid samuti pehmet valgust. Medeia ei erista valguse abil teistest tegelastest märkimisväärselt — ta on enamasti

valgustatud pehme valgustusega või ülejäänud tegelastega sarnaselt, mistõttu valgus ei pruugi rõhuta tema eripära ega eristaatust laval.

3.2.3. Kostüüm

Gleseri 1930. aasta lavastuses näitlejate kostüümid loovad võimalikult tervikliku antiikse ruumitunnetuse, ning rõhutavad dramaatilist atmosfääri. Medea kostüüm rõhutab idamaise stiili kostüüm ning eristub teiste tegelaste kreeka rõivastusest Medea võõramaisust rõhutab idamaise stiili kostüüm, mis eristub märgatavalt teiste tegelaste kreeka rõivastusest.

Lõhmuste 1990. aasta lavastuse kostüümid on minimalistlikud, argisemad. Kostüümid viitavad antiiksele ruumile, aga ei mõju võrreldes Gleseri lavastusega nii väljendusrikkalt. Medea kostüüm on valge, meenutab Gleseri lavastusest Kreusa kostüümi ning rõhutab Medea staatust ohvrina, mitte võõramaalasena.

Võrreldes varasemate lavastustega ei loo Palu 2018. aasta lavastuse kostüümid otseselt antiikmaailma atmosfääri. Medea ning Koori kehastanud näitleja kostüüme võib käsitleda kaasaegsetena. Kreoni ja Iasoni kostüümid eristuvad selgemalt: Kreoni kostüüm viitab detailirohkuse ja pidulikkuse kaudu tema võimupositsioonile, samas kui Iasoni kostüüm meenutab stiliseeritud sõjariüid. Seega esineb Iasoni tegelaskuju kaudu antiikaja imitatsioon, kuid see jääb minimaalseks.

3.2.4. Värv

Gleseri lavastusest on värvilistena säilinud lavakujunduse eskiisid, mille põhjal võib järeldada, et kasutati nii antiiksele ruumile viitavaid värvitoone kui ka ekspressionistlikule esteetikale omaseid väljenduslikke värve.

Lõhmuse lavastuse puhul ei ole värvikasutust võimalik põhjalikult analüüsida, kuna säilinud lavakujunduse fotod on mustvalged.

Tiit Palu lavastusel domineerivad lavastuses vaoshoitud, pehmed ja külmad värvitoonid. Palu teksti põhjal seostub Kreoni kujuga sinine värv, mis viitab tema melanhooliale.

3.2.5. Rekvisiidid

Gleseri lavastuses kasutatakse rekvisiite sageli sümbolises tähenduses. Näiteks viitab tuvi Kreusa puhtusele. Üldiselt kasutatakse rekvisiite, mis loovad antiikset ruumitunnetust, nagu sfinks, lüüra. Selline rekvisiitide sage kasutamine peegeldab ekspressionismi esteetikat.

Lõhmus lavastuses oli keskseks rekvisiidiks kalavõrk. Ülejäänud rekvisiidid olid puidust (känd, puujuur, prussid, redel ja kirst), mis ei viita antiikmaailmale, vaid nõukogulikule olmekeskkonnale. Selline lahendus mõjub materiaalse ja lihtsustatuna.

Palu lavastuses oli ainsaks oluliseks rekvisiidiks lava keskele riputatud köis. Selline lahendus peegeldab sümbolistlikku ja minimalistlikku esteetikat.

4. TÕLGENDUSED JA JÄRELDUSED

Peatükis 4.1. võetakse kokku, kuidas kolme lavastuse – Hilda Gleseri „Medea“ (1930), Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990) ja Tiit Palu „Medeia“ (2018) – peegeldavad oma aja esteetikat ning kuidas Medeia müüdi tõlgendused nii draamatekstis kui ka teatritekstis kajastavad oma aja esteetilisi suundumusi lavakujunduslike lahenduste kaudu.

4.1. Lavakunsti ruumimõtlemises toimunud muutused

Kolme analüüsitud lavastuse võrdlev analüüs näitab, et lavakujundus ei ole ainult esteetiline valik – lavakujunduses toimunud ruumimõtlemise muutustel oli järgmised eeldused:

Eesti lavakujunduste areng oli järk-järguline: 1920. aastatel jõudis teatrilavastustesse ekspressionism, mis avaldus nii Medeia müüdil põhinevas draamatekstis kui ka sellele tugineva lavakujunduses. Hilda Gleseri „Medea“ lavastusele plaanis lavakunstnik Aleksander Tuurand valguskontraste ja erksaid värve (eskiisidele tuginedes), et luua pidulikku ja antiikmaailma ruumi imiteerivat atmosfääri. „Medea“ lavastusele algupäraseks sotsiaalseks probleemiks oli juutide kiusamine ning ksenofoobia (Lotman 2024b: 57), mis väljendus Medeia müüdisüžee motiivi kaudu – Medeiat kujutati võõramaalasena. Võimalik, et ka Eesti teatripublik leidis selles teatud äratundmist.

1940.–1991. aastatel toimib Eestis Nõukogude aeg, millele oli omane realismi esteetika: reaalsusele ja igapäevaelule lähedane lavakujundus, mis pidi olema tavainimesele mõistetav. Realism kajastub Toomas Lõhmuste „Medea“ lavakujunduses: kasutatakse lihtsaid ja argiseid rekvisiite ning kostüüme, valgus täidab enamasti ainult ruumi valgustamise eesmärgi, kuigi mõnedel fotodel edastab see ka melanhoolset atmosfääri. Nii Ljudmila Razumovskaja draamatekst kui ka sellele tuginev Vahur Värgi tõlge ning Lõhmuste lavastuse lavakujundus vastavad nõukogude perioodi esteetikale, tugineses Medeia-kujundis ennekõike tema eelkõige petetud naise aspektile. Lavakujunduses väljendub see motiiv valge kostüümi kaudu, mis jäljendab kohalikule naisele omast rõivastust, mitte võõramaalase oma; kehakeel väljendab kurbust ning masendust.

Tiit Palu lavastus käsitleb Medeia müüti 2015.–2016. aasta Euroopa rändekriisi probleemide kaudu, keskendudes ksenofoobia teemadele, ning toob esile uue müüdi süžee motiivi: Medeiat kujutatakse võõramaalasena, kes räägib teistsugust keelt, ning Medeia-kujundis on

domineerivaks motiiviks on Medeia kui ühiskonna ohver ja äratõugatu. Draamatekst sisaldab metafoorilist ruumi, lavakujundus peegeldab minimalismi ja sümbolismi esteetikat: kasutatakse abstraktset musta ruumi, minimaalselt rekvisiite, näogrammi, mis suunab tähelepanu näitlejate kehale, tekstile ja helile.

Analüüsi põhjal võib väita, et Medeia-kujundit, milles Euripidese käsitluses võib näha nii nõiä, armastaja, ohvri, võõramaalase, lastetapja kui ka kurjategija aspekte – tõlgendatakse Eesti lavakujunduse ruumis vastavalt igale ajastule iseloomulikele esteetilistele suundumustele ja ühiskondlikele küsimustele.

KOKKUVÕTE JA EDASISED UURIMISPERSPEKTIIVID

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb Eestis lavastatud Euripidese „Medeia” versioonide — Hilda Gleseri „Medea“ (1930), Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990) ja Tiit Palu „Medeia“ (2018) — draamatekste ning lavakujundusi. Töö sihiks oli uurida, kuidas lavastustuslikud väljendusvahendid – ruum, valgus, värv, kostüüm ja rekvisiidid – peegeldavad oma ajastu esteetilisi voole (ekspressionism, realism, sümbolism, minimalism) ning ühiskondlikke suundumusi (ksenofobia, Nõukogude aeg, migratsioonikriis). Töös analüüsi, kuidas draamatekst ning lavakujundus toetasid või arendasid Medeia kujundit edasi Euripidese müüdisüžest tõukudes (nõia, lapsetapja, ohvri või võõramaalasena).

Töö eesmärgiks oli vastata järgmistele uurimisküsimustele: kuidas on Medeia-lavastuste lavakujundus ajan muutunud, kuidas need lavastused väljendavad oma ajastu esteetilisi ja ühiskondlikke suundumusi nii teatrikunstis kui ka laiemas ühiskondlikus kontekstis ning kuidas mõjutab lavakujundus Medeia müüdi ideestiku edasiandmist? Nendele küsimustele vastamiseks on kasutatud funktsionaalset, ikonograafilist ning võrdlevat analüüsi.

Kolme lavastuse funktsionaalne analüüs abil näidati, kuidas draamatekstid väljendasid Euripidese müüdimotiive vastavalt oma aja esteetikale ja aktuaalsetele probleemidele. Kolme lavastuse ikonograafilise meetodi ning võrdleva analüüsi abil selgitati välja, kuidas Eesti lavastuste Medeia-kujund peegeldas oma aja esteetikat: lavakujundus liikus järk-järgult erksalt ekspressionistlikult sümbolistliku esteetikani.

Hilda Gleseri „Medea“ (1930) lavakujundus, mis loodi Marie Underi draamateksti alusel teostatud lavastusele, tugines ekspressionistlikule esteetikale ning Medeiat kujutati selles lavakujunduse ja draamateksti järgi võõramaalasena. Seda kontseptsiooni toetati vastavast kunstivoolust leitud vahenditega ning sellele leiti kõlapinda ka Eesti ja Euroopa ühiskondlikest probleemidest.

Toomas Lõhmuste „Medea“ (1990) lavakujundus, mis loodi Vahur Värgi draamateksti alusel teostatud lavastusele, tugines realismi esteetikale ning Medeiat kujutati lavakujunduse ja draamateksti järgi hüljatud naisena. Selle idee teostamiseks leiti vahendeid realismi esteetikast ning tegevustik toodi kujunduse kaudu Nõukogude ühiskonna kontekstil.

Tiit Palu lavastuse „Medeia“ (2018) puhul peegeldasid nii lavakujundus kui ka draamatekst sümbolismi ja minimalismi esteetikat ning Medeiat kujutati vaenuliku ühiskonna ohvrina. Palu

tõi sisse emakeele motiivi ning sidus Medeia loo 2015.–2016. aasta Euroopa migratsioonikriisi sündmustega.

Käesolevas töös ei käsitletud Medeia ooperit ega muudes vormides Medeia-ainelisi teoseid, lavastajaid ega kujundajaid põhjalikult, kuna uurimistöö maht on piiratud. Nende süvaanalüüs võimaldaks uurida, kas lavakujunduse stiili kujundab eelkõige kunstniku individuaalsest visioonist ja isikupärast või mõjutavad seda rohkem välised sündmused ja ühiskondlik kontekst — täpsemalt, kumma mõju on semiootilistest märkidest lähtudes kaalukam ning kuidas see väljendub lavakujunduses.

Lisaks jäi töös tagasihoidlikuks lavakujunduse semiootiline analüüs: lavakujunduses esinevaid semiootilisi märke ja sümboleid analüüsiti piiratud mahu, kuna Gleseri ja Lõhmuste lavastuste pildid on mustvalged ning säilinud visuaalne materjal on napp: säilinud eskiise on vähe. Samuti puuduvad heli- ja videosalvestused, mis näitaksid kineetilist aspekti, mille abil võiks analüüsida näitlejate liikumist, miimikat ja žeste.

Töös ei käsitletud ka sama lavastuse võrdlust eri kultuurilises kontekstis samal ajaperioodil, eelkõige välisriikide samaaegseid lavastusi.

Perspektiivika edasise uurimissuunana võib välja tuua ühe ja sama lavastuse eri aegade publiku retseptsiooni võrdleva analüüsi. Kuna lavastuse motiiv, kultuuriline kood ja autori kavatsus on teada, võimaldaks selline lähenemine uurida, kuidas muutub Medeia kuju tõlgendamine sõltuvalt vaatajaskonnast ja ajastust — kas lavastus muutub ajas arusaadavamaks, kas teatud semiootilised või esteetilised lahendused muutuvad rohkem või vähem märgatavaks.

KASUTATUD ALLIKAD

Draamatekstid

Grillparzer, Franz (1930). *Medea*. Tõlkinud Marie Under. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum arhiiv.

Kovacs, David, (ed.) (1994). *Euripides: Cyclops, Alcestris, Medea*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Palu, Tiit (2018). *Medeia*. Käsikiri. Tartu: Vanemuise teatri arhiiv.

Razumovskaja, Ljudmila (1981). *Medea*. [originaaltekst].

Razumovskaja, Ljudmila (1990). *Medea*. Tõlkinud Vahur Värk. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi arhiiv.

Trükis ilmunud allikad

Bodniece, Līva; Dikmonienē, Jovita; Lotman, Maria-Kristiina (2023). 'Ksenofoobsed hoiakud Euripidese „Medeias“ ja nende vahendamise Baltimaade Medeia retseptsioonis.' – *Acta Semiotica Estica* XX, 10-45.

Böhme, Gernot (2017). *The Aesthetics of Atmospheres*. Toim. Jean-Paul Thibaud. London; New York: Routledge.

Clauss, James J.; Johnston, Sarah Iles (toim.). (1997). *Medea: Essays on Medea in Myth, Literature, Philosophy, and Art*. Princeton: Princeton University Press.

Epner, Luule (2015). *Aated ja stiiliotsingud: ekspressionism 1920. aastate eesti teatris*. Tallinn: Tallinna ülikooli kirjastus.

Ferrell, Chiles C. (1901). 'The "Medea" of Euripides and the "Medea" of Grillparzer.' – *The Sewanee Review*, 9(3), 349–365.

Finglass, Patrick J. (2018). 'Euripides' Medea in Context'. – *Portraits of Medea in Portugal during the 20th and 21st Centuries*. Ed. Pociña Pérez, A., López, A., Ferreira Morais, C., Silva, M. D. F., & Finglass, P. J. Leiden: Brill, 11–20. DOI: 10.1163/9789004383395_003.

Griffiths, Emma (2006). *Medea*. London; New York: Routledge.

Jõepera, Marion (2017). *Ruunitaju loomine ja suunamine kui postdramaatilise dramaturgi peamine töövahend: struktureerimata ruumikogemuse dramaturgilisest disainimisest 21. sajandi teatris ja sellest väljaspool*. Doktoritöö. Tartu Ülikool.

Jõesaar, Kristi (2003). *Marie Under luuletõlkijana. Luuletõlgete koht Marie Underi loomingus*. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool.

Lehtsaar, Ulla (2015). *Maurice Maeterlincki "Sinilinnu" lavastused Pärnu Teatris Endla*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Lotman, Maria-Kristiina (2024). 'The transmedial world of ancient Greek tragedy in Estonia.' – Volt, Ivo; Päll, Janika; Närpä, Neeme (Ed.). *Hortus Floridus. Studies in Honour of Anne Lill*, 281–306. (Acta Societatis Morgensternianae; VIII-IX). Tartu: University of Tartu Press.

Lotman, Maria-Kristiina. (2024). 'Marie Under vanakreeka tragöödia eestindajana.' – *Tõlkija hääl* 12, 48-63.

Lotman, Maria-Kristiina; Gielen, Katiliina (2025). 'Intersensoorne dekadents: kolm värvilist eestikeelset „Saloméd“ ja üks häälekas 1919. aasta lavatõlgendus'. – *Methis. Studia Humaniora Estonica*, 27-57. doi:10.7592/methis.v29i36.26291

Matt, Frits (1969). *Eesti teatri lavapilt*. Tallinn: Eesti Raamat.

McDermott, Emily A. (1989). *Euripides' Medea: The Incarnation of Disorder*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Mead, Louise M. (1943). 'A Study in the "Medea".' – *Greece & Rome*, 12(34), 15–20.

Newman, John Kevin (2001). 'Euripides' *Medea*: Structures of Estrangement.' – *Illinois Classical Studies* 26, 53–76.

Paves, Kaur (2018). 'Põgeniku lapsetapp tekitab kaastunnet.' – *Tartu Ekspress*, 25. Jaanuar 2018.

Pavis, Patrice (1998). *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*. Toronto: University of Toronto Press.

Peil, Voldemar (1962). 'Mõtteid lavakujundusest.' – *Kunst*, nr. 2, 23–25.

Phiphia, Natia (2019). *Perception of Medea According to Greco-Roman Visual Art*. Tbilisi State University.

Pociña Pérez, Andrés; López, Aurora; Ferreira Morais, Carlos; Silva, Maria D. F.; Finglass, Patrick J. (2018). *Portraits of Medea in Portugal during the 20th and 21st Centuries*. Leiden: Brill, 233–257. DOI: 10.1163/9789004383395_016.

Rush, Philip, Lowe, Robert (2004). *A Student's Guide to AS Drama and Theatre Studies for the AQA Specification*. Suurbritannia: Rhinegold Publishing Limited.

Sezer, Devrim (2015). Medea's wounds: Euripides on justice and compassion. – *History of Political Thought*, 36(2), 209–233.

Silva, Maria de Fátima (2018). 'The Art of Translating a Classic: Author's and Translator's Marks'. – *Portraits of Medea in Portugal during the 20th and 21st Centuries*. (Metaforms, 14). Leiden: Brill.

Silva, Maria de Fátima (2018). Os encantos de Medeia by António José da Silva: Comedy Version of a Tragic Theme (18th Century). – *Portraits of Medea in Portugal during the 20th and 21st Centuries*. (Metaforms, 14). Leiden: Brill.

Tonts, Anu, koost. (2018). *Medeia* [Lavastuse kavaleht]. Tartu: Teater Vanemuine.

Unt, Liina (2014). 'Lavakujunduse nähtamatust olekust. Mängu esteetika lavaruumi loomisel. Representatsioon draamas ja teatris.' – *Methis* 14/2014. 89-101.

Internetiallikad

Danzumees (2018). 'Medeia - Vanemuine.' Vaadatud 28.05.2026.
<https://danzumees.blogspot.com/2018/01/medeia-vanemuine.html>

Eesti teatri biograafiline leksikon. 'Värk, Vahur.' Vaadatud 28.05.2026.
https://etbl.teatriliit.ee/artikkel/v%C3%A4rk_vahur2

Eesti Teatri lavastuste andmebaas. Vaadatud 27.05.2026.
https://lavabaas.teater.ee/?valik=lavabaas&id=2120&page=1&s_nimi=1990.

Jevtjukova, Alissija-Elisabet (2018). 'Teatriarvustus. "Medeia": maitsekas & väljendusrikas. Kinoteatri eksperiment'. – Edasi. Vaadatud 28.05.2026.

<https://edasi.org/20431/teatriarvustus-medeia-maitsekas-valjendusrikas-kinoteatri-eksperiment/>

Kuub, Piret (2018). '*Medeia loo lavastus ei klapi tänapäevaga kokku.*' – Tartu Postimees. Vaadatud 30.05.2026 <https://tartu.postimees.ee/4382627/medeia-loo-lavastus-ei-klapi-tanapaevaga-kokku>

'Medea' (1990). – *Tallinna Linnateater*. Vaadatud 28.05.2026. <https://linnateater.ee/arhiiv/medeia/>

Oruaas, Riina (2018). '*Peaaegu soomeugrilik Medeia-müüt.*' – Postimees. Vaadatud 28.05.2026: <https://kultuur.postimees.ee/4393835/peaaegu-soomeugrilik-medeia-muut>

Rubtsova, Anna; Nael, Antonia (2019). 'Juudid ja vapsid.' – *Vikerkaar*. Kättesaadav: <https://www.vikerkaar.ee/juudid-ja-vapsid/>

Summary

This thesis examines three productions of Medea staged in Estonia — Hilda Gleser's "Medea" (1930), Toomas Lõhmuste's "Medea" (1990), and Tiit Palu's "Medeia" (2018) — analysing the dramatic text and stage design of each production. The work addresses the following research questions: how has the stage design of Medea productions evolved over time, how do these productions articulate the aesthetic and social tendencies of their respective eras, and in what ways does stage design shape the transmission of the ideas embedded in the Medea myth? To address these questions, functional, iconographic, and comparative methods of analysis are employed.

The functional analysis of the three productions reveals that the dramatic texts conveyed the plot motifs of Euripides' myth in accordance with the aesthetics of their period and the prevailing socio-cultural concerns. The iconographic and comparative analyses further demonstrate that the Estonian stagings of Medea reflect the aesthetic paradigms of their time.

The stage design of Hilda Gleser's "Medea" (1930), together with the dramatic text by Marie Under on which it was based, exemplifies expressionist aesthetics. Medea is portrayed in both the stage design and the dramatic text as a foreigner, a representation that corresponds both to the artistic movement of the period and to broader social concerns in Estonia and Europe, such as the widespread persecution of Jews and xenophobic tendencies in 1930s.

In Toomas Lõhmuste's "Medea" (1990), the stage design and the accompanying dramatic text by Vahur Värk reflects the aesthetics of realism, with Medea depicted as an abandoned woman. This interpretation aligns both with the dominant artistic movement and with the socio-political context of late Soviet society.

In Tiit Palu's production of "Medeia" (2018), both the stage design and the dramatic text drew upon the aesthetics of symbolism and minimalism, presenting Medea as a victim of humanity. Palu further introduced the motif of the mother tongue, thereby engaging with the events of the 2015–2016 European migration crisis.

Overall, the analysis demonstrates that the stage design of Medea productions in Estonia has functioned not merely as a visual backdrop, but as an active medium through which the aesthetic styles and pressing social concerns of each era are elicited.

Annotatsioon

Bakalaureusetöös on analüüsitud Eestis lavastanud „Medeia“ lavastuste lavakujundust.

Eesmärgiks oli uurida kuidas lavastuste lavakujundust on interpreteeritud Medeia müüti oma ajastu ühiskondliku konteksti vaatenurgast ning milliseid ühiskondlikke suundumusi ja probleeme visuaalsete väljendusvahendite kaudu on esile toonud .

Märksõnad: lavakujundus, Medeia, Medea, Euripides, Franz Grillparzer, Ljudmila Razumovskaja, Tiit Palu

Mina, Polina Barbakar

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Eestis lavastatud "Medeiade" lavakujundused ja kostüümid

mille juhendajad on Maria-Kristiina Lotman, Jaanika Anderson,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Polina Barbakar

28.05.2026